

Международная научная конференция

**«ОХРАНА ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ КАК РЕСУРС
ЭФФЕКТИВНОГО ДИАЛОГА МЕЖДУ ГОСУДАРСТВАМИ: ЗАДАЧИ И
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ»**

11-13 октября 2021 года, НУАСА

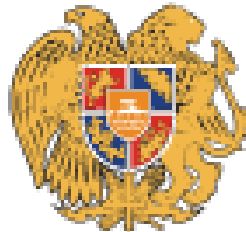
**International Scientific Conference entitled
“PRESERVATION OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE AS A
MEANS OF EFFECTIVE DIALOGUE AMONG STATES”**

October 11-13, 2021, NUACA

**«ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑ»**

խորագրով միջազգային գիտաժողով

2021թ. հոկտեմբերի 11-13-ը ՃՇՀԱՀ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

**THE MINISTRY OF EDUCATION, SCIENCE,
CULTURE AND SPORTS
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ,
КУЛЬТУРЫ И СПОРТА
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ**

ՀՏԴ 719:904(082)

ԳՄԴ 79.0g43

Պ 300

«Պատմամշակութային ժառանգության պահպանությունը՝ որպես պետությունների
Պ 300 միջև արդյունավետ երկխոսության միջոց» խորագրով միջազգային գիտաժողով: 2021թ.
հոկտեմբերի 11-13-ը.- Եր.: ՃՇՀԱՀ, 2021.- 52 էջ:

Գիտաժողովը կազմակերպվել է Հայաստանի Հանրապետության կրթության, գիտության,
մշակույթի և սպորտի նախարարության (ՀՀ ԿԳՄՄՆ) միջնորդությամբ,
Ճարտարապետության և շինարարություն Հայաստանի ազգային համալսարանի (ՃՇՀԱՀ)
նախաձեռնությամբ, ԱՊՀ մասնակից պետությունների Հումանիտար
համագործակցության միջպետական հիմնադրամի (ՀՀՄՀ) աջակցությամբ

**Конференция проводится при участии Министерства образования, науки, культуры и
спорта Республики Армения (МОНКС РА), при непосредственном содействии
Межгосударственного фондугуманитарного сотрудничества (МФГС) государств-
участников СНГ и по инициативе Национального университета архитектуры и
строительства Армении**

**The Conference will be organized through the mediation of the Ministry of Education,
Science, Culture and Sports of the Republic of Armenia (RA MoESCS), with the support of
the Interstate Humanitarian Cooperation Foundation (IHCF) of CIS member states, on the
initiative of the National University of Architecture and Construction of Armenia**

ՀՏԴ 719:904(082)
ԳՄԴ 79.0g43

ISBN 978-9939-63-350-3

© NUACA, 2021

ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ НАХИЧЕВАНИ-НА-ДОНУ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО СОХРАНЕНИЯ¹

Ольга Баева

Научно-исследовательский институт теории и истории архитектуры и градостроительства (НИИТИАГ), Москва
olabaeva@mail.ru

Ключевые слова: архитектура Нахичевани-на-Дону, архитектура донских армян, церкви Нахичевани-на-Дону

Нахичевань-на-Дону (Нахичеван) — город, основанный армянами в 1779 г. на Нижнем Дону, был центром крупной армянской колонии, в которую входили близлежащие армянские села, образованные одновременно с Нахичеваном. С 1928 г. город входит в состав соседнего Ростова-на-Дону.

Одно из первых исследований архитектуры Нахичевани-на-Дону, предпринятое О.Х. Халпахчыаном в 1980-е гг., показало основные принципы застройки городской территории, стили и направления, преобладавшие в архитектуре города. В последние годы вышли в свет публикации, посвященные различным градостроительным и историко-архитектурным аспектам развития Нахичевани-на-Дону.

Цель данного исследования — выявление исторической и художественной ценности зданий Нахичевани-на-Дону, построенных до 1920-х гг. и составление историко-культурного плана города на эту дату. Комплексное исследование территории бывшего города, предпринятое автором, включало в себя как натурные обследования, так и работу с архивными источниками.

Результаты работы, представленные в докладе, свидетельствуют, что город изначально застраивался по плану (1781?), согласно которому он делился на кварталы прямыми улицами, пересекающимися под прямым углом. Эта планировочная сетка существенно не менялась до настоящего времени. Анализ архитектурно-пространственной организации города и историко-градостроительный анализ позволяют говорить о частичной или полной утрате облика основных структурных узлов города начала XX в., что объясняется, прежде всего, разрушением в годы советской власти собора и приходских церквей. Вид нескольких из этих градостроительных доминант удалось восстановить. В частности, была выполнена визуальная реконструкция собора Григория Просветителя, построенного в 1780-е гг.

Вместе с тем главные и второстепенные улицы во многом сохранили историческую застройку, представленную жилыми и общественными зданиями. В докладе отмечается также хорошая сохранность рядовой застройки, поддерживающей историческую картину городской среды, но подчеркивается ее стремительная утрата именно в последние годы.

¹ Исследование выполнено в рамках темы «Искусство центров армянской диаспоры: Храмы Нахичевана и донских армянских сел конца XVIII — начала XX века. Архитектурные идеи и образы» по гранту РФФИ, 20-512-05006 Арм_а.

ГОРОД КАК НАСЛЕДИЕ. УТОПИИ И РЕАЛИИ ЕРЕВАНА

Карен Бальян

Международная Академия Архитектуры в Москве

karenbalyan@hotmail.com

В XX веке в Ереване сформировались три модели градостроительных утопий. Каждая из утопий, следуя одна за другой, моделировала города в соответствии с собственными идеалами: первую модель идеального города - общенациональной столицы (1919-1936) сменила модель тоталитарного города (1937-1953), за которой последовала модель города свободных пространств и форм, составившая основу «Проекта 2750» (1955-1988). Каждая из трёх утопических моделей определяла собственную картину мира с центральной фигурой: в модели общенациональной столицы центральной фигурой являлся национальный символ - гора Арарат; в тоталитарной модели - возвышающаяся фигура диктатора; в модели «Проекта 2750» - открытость к новаторскому развитию, к модернизации форм и содержания города. Все три утопии, несмотря на противоречия, сохраняли целостность устремлений горожан в их мечте создания «лучшего города Земли». Сформировалось понимание «города как наследия» с приоритетом ценностей застройки, культурной и цивилизационной общности горожан.

Однако на рубеже двух столетий в новых политических реалиях сложился новый градостроительный концепт, отвергающий представления о «городе как наследии», направленный на прагматическое разрушение его идеальных моделей. Градостроительные утопии Еревана, различные по идеалам и формам, но единые в своей мечтательной устремленности, были подвергнуты действиям разрушений – насилиям над постройками в виде разрушений частей, взрыва всего здания, препарациям живой ткани города, демонтажа, искажения ландшафта города и целостной национальной картины мира. Город и горожане, утратив способность мечты, утратили способность сохранять собственные ценности, утратили способность понимать «город как наследие».

Городу и горожанам, чтобы в новом развитии вернуться к понятию «города как наследия», необходимо вернуть себе мечту, даже если эта мечта – утопия.

СУДЬБА УСАДЕБНОГО НАСЛЕДИЯ НА ТЕРРИТОРИИ КАЛИНИНГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ

Ирина Белинцева

Научно-исследовательский институт теории и истории архитектуры и
градостроительства
belinceva@bk.ru

Ключевые слова: Калининградская область, Восточная Пруссия, архитектура, усадебное наследие, сохранность, использование

Калининградская область РФ занимает треть территории бывшей Восточной Пруссии, когда-то обширного сельскохозяйственного региона. Здесь существовало более 1200 усадеб, около 400 оказалось на территории российского анклава. Довоенные барские дома и усадебные парки Калининградской области теоретически привлекательны для туристов, но на сегодняшний момент мало подготовлены для полноценного восприятия и находятся в разной степени (не)ухоженности. Но даже там, где поместные здания доступны для осмотра, поддерживаются в том или ином функциональном качестве, во время текущего ремонта меняется планировка, безжалостно уничтожаются подлинные элементы старых зданий: деревянные рамы, двери, решетки и прочие детали, спроектированные в свое время в контексте целостного композиционного решения. Как правило, не поддерживается в должном состоянии парковое окружение. Большинство наиболее значительных господских домов пережило военные действия Второй мировой войны и были утрачены в послевоенные годы. Процесс неправомерной разборки усадебных комплексов продолжается в наши дни. В деле сохранения и поддержания усадебной культуры важную роль должно играть взаимодействие трех заинтересованных фигурантов: государства, общественных организаций и частных лиц. В результате несогласованных действий органов охраны памятников, в Калининградской области происходят неоправданные разрушения немногочисленных сохранившихся поместных домов. Уцелели немногочисленные здания, которым нашли применение в качестве школ, колхозных домов культуры, домов престарелых, детских интернатов, административных или культурно-просветительных учреждений и т. д. Как только учреждение ликвидировалось, дома приходили в запустение и разрушались — силами природы и жителей области, находивших тут богатый и бесплатный запас стройматериалов. Так произошло с именными Земен (совр. Солдатово), Ляйсинен (пос. Родники), Мейкен (совр. Майское) и многими другими. Существенный вопрос, который должен быть решен, заключается в определении роли жилых и хозяйственных зданий бывших поместий в современном обществе, определении их места в экономике, в форме их представления культурному сообществу граждан, и обязательно — поиск новых утилитарных функций, будь то музей, санаторий, показательная ферма, культурный центр, гостиница, жильё и др.

В докладе рассмотрены усадебные комплексы, в которых сохранились и успешно используются бывшие жилые господские дома в Суворовке, Славяновке, Сосновке, Яблочкино, Ясной Поляне и др.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АРХИТЕКТУРНОЙ СРЕДЫ ГОРОДА

Анаит Варданян

Национальный университет архитектуры и строительства Армении, РА, г. Ереван
an20070207@mail.ru

Ключевые слова: архитектурная среда города, архитектурная система, территориальное развитие, бренд города.

Аннотация: в статье рассматриваются современные тенденции в проектировании архитектурных систем городского пространства, поднимается проблема перспективы развития городской среды как в целом, так и в частности - на примере столицы РА. Представлены: проблематизация – возможности формирования комфортной, конкурентоспособной, а главное востребованной и постоянно модернизирующейся городской среды как способ осознанного территориального развития, актуальный в современных условиях. Новизна подхода заключается в необходимости предиктивного анализа, выявляющего потенциальные возможности, основанные на существующих преимуществах, которые предваряют проектный процесс и дают прикладную возможность формирования проектных концепций территориального развития, соответствующих не только современным требованиям, но и прогнозирующим развитие в будущем.

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАВКАЗА В РАБОТЕ СОТРУДНИКОВ НИУ МГСУ. НАСЛЕДИЕ СОВРЕМЕННОЙ АРХИТЕКТУРЫ И МОНУМЕНТАЛЬНОЕ ИСКУССТВО

Николай Васильев

кафедра «Архитектуры» НИУ МГСУ
n.vassiliev@docomomo.ru

Ключевые слова: Советская архитектура, монументальное искусство, охрана наследия

Доклад посвящён деятельности доцентов НИУ МГСУ Н. Ю. Васильева и А. Г. Токарева – экспедициям по полевому обследованию и учёту памятников культуры и архитектуры на Юге России и республиках Кавказа. Наследие современной архитектуры и советского монументального искусства в настоящее время находится в угрожающем положении, вклад советских архитекторов со всех концов страны в мировую культуру является общим местом, но фактически изучен лишь поверхностно. Учёт архитектурной практики, выявление сохранившихся объектов, малоизвестных или освещённых только публикациями 1920-1930-х годов стало

основой научной деятельности и экспедиций 2010-х годов. Монументальное же искусство модернисткой эпохи, прежде всего панно и мозаики стали сейчас одним из самых исчезающих объектов наследия - множество работ 1960-1980-х ещё не поставлены на охрану, сами здания модернисткой архитектуры не воспринимаются ни публикой, ни лицами, принимающими решения как исторические, подвергаясь ремонтам и реконструкции. Монументальному искусству в регионе посвящены готовящиеся книги, написанные по итогам нескольких экспедиций. Работа по натурному обследованию чрезвычайно важна не только для актуализации сведений в реестре объектов культурного наследия, пополняемого от региона к региону с разным качеством и в разном темпе, но и для задач охраны силами общественности, популяризации, без которой такая охрана невозможна. Отдельной строкой стоит использование находок в практике преподавания и научной работе – исследование конкретных построек и архивных материалов вместе дают новое знание, в том числе помогают установить авторства и уточнить творческие биографии ведущих архитекторов и художников. Применения полученных знаний в учебном процессе так же важно: основная современная типология зданий и сооружений сложилась в первой половине – середине XX века, и советские архитекторы стояли у истоков её формирования. Таким образом наследие находит отклик и в современных заданиях в рамках курсового проектирования, летних и зимних школ и другой деятельности. Включение памятников истории и культуры, а шире – всей исторической среды в современный контекст, знакомство с ним будущих профессионалов отрасли – залог сохранения.

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ И
РЕКОНСТРУКЦИИ СОВЕТСКОГО МАССОВОГО МНОГОЭТАЖНОГО
ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ 1920-Х - НАЧАЛА
1930-Х ГОДОВ**

Анна Васильева

ФГБУ «ЦНИИП Минстроя России» НИИТИАГ

VasilievAnna@bk.ru

Ключевые слова: массовое строительство, жилые массивы, реконструкция.

Первые объекты массового капитального жилищного строительства, относящиеся ко второй половине 1920-х – началу 1930-х годов, обладают своей уникальной функционально-планировочной спецификой, что требует выработки особого подхода к их современной эксплуатации и реконструкции. Целью доклада является выявление этой специфики данного типа городской застройки. Показаны основные подходы к эксплуатации подобных объектов и их реконструкции в настоящее время.

Реконструкция капитального многоэтажного жилого фонда является насущной проблемой многих крупных городов как в России, так и по всей Восточной Европе, которая оказывается в фокусе внимания не только городских управленцев, но и исследователей (например, работы М. Глендинга по Центральной и Восточной Европе [1]). Наибольшие объемы массового строительства, требующего взвешенных решений и трезвой профессиональной оценки, относятся ко второй половине XX века. Но в российской практике особого внимания заслуживают первые объекты массового капитального многоэтажного строительства, относящиеся ко второй половине 1920-х – началу 1930-х годов (подробнее об истории развития этого типа в статье автора [2]). Их принципиальным отличием является комплексность застройки укрупненных участков корпусами, в основе планировок которых лежали типовые квартирные секции. Предполагалось, что дополнением к жилой функции станет развитая система приближенного бытового обслуживания, а участки получат хорошее благоустройство. В совокупности это позволило бы создать комфортную жилую среду для среднего социального слоя горожан, что созвучно и современным требованиям к объектам массового строительства комфорт-класса. Но объекты, несмотря на типологическую близость, имели разную строительную историю и условия эксплуатации, а в современных условиях оказались на городских участках разной ценности. Приведенные факторы повлияли и на степень сохранности объектов, и на восприятие их ценности жителями и городскими управленцами. Для московской практики можно выделить три ключевых направления работы: капитальный ремонт отдельных домов без отселения жителей, полная реконструкция корпусов с отселением, снос с возведением на месте исторической застройки новых объектов капитального строительства. В региональной же практике эти объекты поддерживаются на достаточном эксплуатационном уровне, постепенно проводится их капитальный ремонт. Ряд объектов, увы, расселен и законсервирован, их судьба под вопросом. Выявление высокого потенциала жилой среды, которым, несомненно, они обладают, сохранение устойчивых социальных связей позволило бы сделать эти исторические объекты своеобразными опорными точками для устойчивого развития полноценной городской жизни.

**РЕСТАВРАЦИЯ В РОССИИ.
НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К
ПРОБЛЕМЕ СОХРАНЕНИЯ НАСЛЕДИЯ**

Татьяна Вятчанина

Научно-исследовательский институт теории и истории архитектуры (НИИТИАГ)
Центральные научно-реставрационные проектные мастерские Министерства
культуры РФ
tatvyat@yandex.ru

Ключевые слова: наследие, реставрационная школа, Россия, международный опыт

Историческое наследие – это основа национальной и цивилизационной идентичности народов. Престиж наследия в современном мире и потребность в нем постоянно растут. В его сохранение вовлекаются интересы, уже давно вышедшие за рамки сугубо культурных и продуцируемые политикой, экономикой, социальным развитием и пр. Как продемонстрировал пандемический коллапс, даже временная приостановка туристических потоков наносит урон и экономике, и психологическому состоянию социумов.

Однако понятия «сохранение наследия» и «реставрация» приобрели сегодня целый спектр различных толкований и оценок, связанных с особенностями их применения в разных странах. На их основе складываются целые национальные школы. Учитывая расширение международного взаимодействия на ниве наследия, которое все больше осознается как общечеловеческое, необходимость сверять базовые профессиональные понятия, определять различия и их генезис становится все более актуальной.

Одна из школ с ярким национальным своеобразием – *российская реставрационная школа*. Хотя базовые ценности сохранения наследия в России те же, что и в Европе - понятие о памятнике как об историческом документе, подлежащем передаче будущим поколениям «во всем богатстве их подлинности»², на практике сложилось так, что в силу вторжения в судьбу нации целого ряда губительных для наследия факторов, прежде всего исторических – один только XX век насчитывает в российской истории две мировых войны, революцию и две смены идеологических режимов – стали преобладать методы полного восстановления, воссоздания, целостной реставрации.

Уроки истории не лишены парадоксов. Беспрецедентные разрушительные действия в отношении национального наследия стали порождать в российском обществе не менее сильные противодействия. Главное – это *состоялось развитие научной реставрации в самом строгом смысле слова*. Катализатором этого процесса

² Международная Хартия по консервации и реставрации памятников и достопримечательных мест (Венецианская Хартия) от 31 мая 1964 года // <https://docs.cntd.ru/document/901756982>

стали именно послевоенные разрушения и острая необходимость в воспроизводстве утрат как сохранения национальной идентичности. В плане методического самоопределения отрасли, по мере преодоления послевоенного кризиса произошла эволюция в сторону общеевропейских принципов.

Перестройка и обрушение государственной системы стало следующим испытанием для дела сохранения наследия в России – как экономическим, так и в плане «кодекса профессиональной чести». Чтобы выжить и спасти в очередной раз национальное наследие в условиях еще достаточно «дикого» капитализма, реставрационному делу в России пришлось пройти сквозь полную реорганизацию.

Интересны и важны изменения и в методологии современного сохранения архитектурного наследия. Наиболее инновационным из возникших в России подходов можно считать *комплексный подход*, дающий расширение функции наследия в жизни социумов и в формировании среды – с учетом и национальных, и международных практик.³

Другая важная сторона - все более активный выход российской реставрационной школы за пределы национальных границ: освоение зарубежного профессионального опыта, участие в международных отраслевых мероприятиях, образовательных проектах и программах. В докладе представлен опыт проведения совместных русско-итальянских мероприятий, в т.ч. образовательного проекта «Scuola di Restauro».⁴

О ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ ОСНОВАХ СОХРАНЕНИЯ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В ИТАЛИИ И ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Анна Горячева

Научно-исследовательский институт теории и истории архитектуры и градостроительства (НИИТИАГ), Москва
anigoryacheva@gmail.com

Ключевые слова: реставрация, архитектура, законы, теория, Италия, Великобритания.

Отношение к культурному наследию в Европе достаточно серьезно эволюционировало на протяжении XX века – в течение этого периода в большинстве европейских стран происходил процесс формирования комплексной защиты и сохранения архитектурного наследия. Своеобразным катализатором для всех реставрационных процессов стала Вторая мировая война. Изменившиеся социально-экономические, культурные и политические условия требовали решения новых задач,

³ Т.Н. Вятчанина, С.Б. Куликов. К проблеме современной методологии сохранения архитектурного наследия: парадигмы и стратегии // Современная архитектура мира. Вып. 14, М.-СПб.: Нестор-История, 2020.

⁴ Scuola di Restauro. Heritage Conservation in Italy and in Russia. Firenze/Москва, 2016. - Труды русско-итальянского образовательного проекта.

среди которых была работа с новым типом материала – историческим и современным одновременно, работа с живыми, используемыми зданиями, внезапно выпавшими из повседневности. Подобные вызовы требовали развитого охранного законодательства и теоретической базы в сфере сохранения, в то время как реставрационная теория, большей частью основывавшаяся на работе с «древностями», не была к этому готова. Именно поэтому 50-60-е годы XX века ознаменовались подъемом деятельности теоретиков реставрации: развивалось определение памятника, наследия, проводились дискуссии и дебаты, общественные обсуждения, учреждались различные организации. Третья четверть XX века отмечена также и активным законотворчеством: принятые в этот период нормативные акты впоследствии стали основой для охранного законодательства в сфере архитектурного наследия в приведенных странах. При ближайшем рассмотрении выявляется связь между принятым законодательством и методологическими разработками в области теории восстановления, включая деятельность комитетов и общественных организаций. Италия и Великобритания выбраны в качестве своеобразных антагонистов в сфере теории реставрации. Сравнительный анализ показывает существенные различия в историческом, географическом, культурном контексте, который оказал существенное влияние на формирование реставрационных норм и концепций в рассмотренных странах.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТА ГОРОДОВ И ПОСЕЛЕНИЙ

Нина Данилина

Национальный исследовательский Московский государственный строительный университет, DanilinaNV@mgsu.ru

Ключевые слова: историко-культурный ландшафт, охрана исторического наследия, устойчивое развитие, город, поселение

Проблема устойчивого развития историко-культурных ландшафтов городов и поселений является одной из актуальных проблем многих стран. В настоящее время в России официально статус исторического имеют только 41 город, что не отражает реальной ситуации и способствует исчезновению исторических объектов и их комплексов в городах, не имеющих такой статус. Целью исследования является поиск решений по охране культурно-исторических ландшафтов в городах и поселениях с целью устойчивого развития городов, что подразумевает решение комплексной социально-экономической задачи по рациональному использованию существующего ресурса.

Мировая практика предлагает множество примеров поглощения исторического наследия новой застройкой. Одновременно, существуют примеры рационального и эффективного внедрения подобных объектов в жизнь города. Поиск ответа на

глобальный вызов сохранения наследия для настоящего и будущего поколений представляет собой междисциплинарную задачу по обеспечению жизненного цикла каждого из объектов культурного наследия, их комплексов, территориальных зон и целых городов. Сохранение и охрана историко-культурных ландшафтов относится, в том числе, и к области градостроительной деятельности. Развитие нормативно-технической базы, определение границ территорий их размещения, принятие решений об реконструкции, реновации, джентрификации объектов и территорий диктуют необходимость реализации системного подхода к решению каждой из задач.

Также, одним из направлений, без реализации которого невозможно достижение поставленной цели является развитие образования в области устойчивого развития историко-культурного ландшафта городов и поселений. Подготовка специалистов, понимающих степень ответственности за охрану исторического и культурного наследия и обладающих для этого необходимыми компетенциями позволит внести вклад в решение поставленной проблемы.

САМОПОДДЕРЖАНИЕ (СОХРАНЕНИЕ СНИЗУ) КАК МЕТОД РЕГЕНЕРАЦИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ВЕРНАКУЛЯРНОЙ СРЕДЫ (ГЮМРИ, ГОРИС, СТЕПАНАКЕРТ, КОНД)

Андрей Иванов

Международная Академия Архитектуры в Москве

andreyivanovarch@mail.ru

Ключевые слова: историческая вернакулярная застройка, сохранение снизу, регенерация городской среды

В городах Армении существуют массивы исторической вернакулярной застройки, создававшейся без участия профессиональных архитекторов руками ее обитателей (жителей, мастеров). Такая застройка, как правило, не стоит на государственной охране как объекты культурного наследия, но обладает ценностями (историко-культурная, эстетическая, экологическая и др.), обязывающими ставить задачу ее сохранения для будущих поколений.

Подход к сохранению застройки, созданной и используемой вернакулярным образом, должен быть адекватен ее природе. Объектом сохранения здесь являются не отдельные здания, но обширные средовые ареалы – кварталы, улицы, городские районы, обитаемые множеством частных владельцев с противоречивыми интересами, а также нематериальное наследие (домостроительные традиции, ремесленные династии, городские обычаи и т.д.). Сохранить все это «сверху», методами музеефикации или комплексной реконструкции, не представляется возможным – у

государства и муниципалитетов нет ни понимания этой проблемы, ни достаточных средств.

Подход top-down – реновация вернакулярной среды «сильными» девелоперами при поддержке власти и слабости градозащитных движений – ведет к ее замене на высотную модернистскую или псевдоисторическую застройку. Так уничтожены все значимые ареалы исторического вернакуляра в центре Еревана. Но в тех городах и вернакулярных районах, куда застройщики пока не добрались, действуют практики «сохранения снизу» (from below), реализуемые инициативными горожанами, местными предпринимателями, владельцами исторической недвижимости, которые ценят ее красоту и аутентичность и находят средства на реставрацию и/или модернизацию для собственного проживания или осуществления маломасштабных бизнес-проектов. «Сверху» эта активность практически не поддерживается, позитивные примеры обновления единичны, встречаются и серьезные ошибки.

В докладе проанализированы актуальные практики самоподдержания исторической вернакулярной среды в городах Гюмри, Горис, Степанакерт и ереванском районе Конд, а также результаты успешного международного проекта по инициации самоподдержания (район Бетлеми, Тбилиси).

Выявлен ряд проблем, требующих совместного решения собственников, профессионалов, общественности, бизнеса, власти. Сделан вывод о необходимости усиления «сохранения снизу» путем установления совместно с сообществами должных правовых регулятивов преобразований и организации адресной консультационной и комплексной инфраструктурной помощи стейкхолдерам.

Предложен общий контур «взаимоусиливающего» многосубъектного синергетического подхода к сохранению исторической вернакулярной среды, который позволил бы перейти от ее самоподдержания к саморегенерации и развитию.

К ПОНИМАНИЮ СОВМЕСТНОГО АРХИТЕКТУРНОГО НАСЛЕДИЯ НА АРМЯНСКОМ НАГОРЬЕ. РЕАЛИИ И ВОЗМОЖНОСТИ

Армен Казарян

Научно-исследовательский институт теории и истории архитектуры и
градостроительства (НИИТИАГ), Москва
armenkazaryan@yahoo.com

Ключевые слова: архитектурное наследие, Армянское нагорье, совместное наследие, Ани, Арцах

Первый мой доклад по данной тематике прозвучал на международном фестивале «Архитектурное наследие» в Калининграде в июне 2021 г., в рамках круглого стола по совместному архитектурному наследию. Нынешнее выступление имеет целью

развитие важных перспектив изучения и сохранения большинства памятников архитектуры на Армянском нагорье, в соответствии с популярной в мире концепцией совместного наследия (Shared Built Heritage – SBH). Следует отметить широкие перспективы развития этой концепции в странах, сформировавшихся после разделения Советского Союза, а также соседних государствах. Богатая древняя и средневековая культура и города Нового времени обеспечили наличие разнообразного наследия, но не гарантируют возможностей сохранения и свободного изучения памятников архитектуры многих этих стран. Резкие изменения межгосударственных границ и границ расселения этносов за последние 200 лет привели к тому, что колоссальная часть наследия оказалась сегодня в распоряжении тех народов, предки которых не имели отношения к их созданию. И наоборот, древние произведения архитектуры многих народов частично находятся за пределами собственных государств и вне открытого доступа.

Армянское нагорье в целом и современная Армения, включая Арцах, в окружении дружественных и враждебных стран является примером разделения архитектурного наследия. Но одновременно и зоной с потенциалом его совместного использования. Сейчас по такому использованию большинства памятников этой зоны можно только мечтать, поскольку две из четырех окружающих стран не имеют с Арменией не только дипломатических отношений, но находятся с ней в состоянии вражды. В этом смысле данное сообщение «футуристично», по отдельным вопросам нереализуемо. Однако мы должны смотреть в будущее, в том числе опираясь на небольшой, но имеющийся положительный опыт.

В докладе рассматриваются группы памятников, которые уже являются примерами совместного использования (например, иранская мечеть в Ереване и застройка Новой Джульфы в Иране; туркменский мавзолей в Аргаванде близ Еревана [5]), которые имеют потенциал подобного использования при определенных стечениях политико-дипломатических обстоятельств (например, наследие армян-халкидонитов в контексте современных армяно-грузинских отношений), и те, о подобном использовании которых можно было бы только мечтать в случае очень серьезных изменений отношений в регионе. Яркими и нереализуемыми в ближайшие годы примерами такого наследия могли бы стать древние города Ани [2] и Шуши.

Отдельным пластом в восточной части Армянского нагорья и на Южном Кавказе является русское наследие второй половины XIX – начала XX века, буквально переплетенное с армянским в Карсе, Гюмри, Ереване и других городах, даже в Ани, изучение и реставрация памятников которого начиналось усилиями русской науки и русских архитекторов [1]. Совместное изучение памятников международными группами — самая главная основа дальнейшего совместного сохранения и использования наследия [3].

ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ РЕГИОНА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАФЕДРЫ ДИЗАЙНА АРХИТЕКТУРНОЙ СРЕДЫ ТЮМЕНСКОГО ИНДУСТРИАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

Александр Клименко

Тюменский индустриальный университет, г. Тюмень
archklim@mail.ru

Ключевые слова: культурное наследие региона, культурный каркас, археологическое наследие, архитектурное наследие, природное наследие

Тюменская область обладает значительным потенциалом памятников истории и культуры, в целом по богатству и разнообразию объектов культурного наследия область можно назвать одним из наиболее интересных регионов Сибири. Однако, в настоящее время этот потенциал используется недостаточно эффективно. В рамках проекта "Архитектурный образ региона", реализация которого была организована Тюменским индустриальным университетом, преподавателями и студентами кафедры "Дизайн архитектурной среды" с привлечением специалистов Национального исследовательского университета "Высшая школа экономики" и других научных учреждений Москвы и Тюмени был разработан новый методический подход к сохранению и использованию культурного наследия региона. На примере Тюменской области предложена концепция формирования культурного каркаса, который сможет стать организационной и экономической основой использования наследия. Подобный каркас строится на взаимодействии культурного потенциала как исторических городов, так и небольших сельских поселений, включая археологическое и природное наследие. Рассмотрены принципы формирования областного каркаса, структура центров и узлов каркаса различных рангов, конкретные предложения по культурным и туристским функциям отдельных исторических поселений и территорий. Намеченная стратегия будет способствовать рациональному использованию культурного наследия, встраиванию культурного наследия в современную экономическую реальность, превращению этого ресурса в своеобразный драйвер социального и экономического развития малых исторических городов и исторических сельских поселений.

ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ ЦЕРКОВНОГО СКАЛЬНОГО ЗОДЧЕСТВА: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНЫЕ РЕШЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ЭФИОПИИ

Сергей Ключев

Научно-исследовательский институт теории и истории архитектуры и
градостроительства (НИИТИАГ), Москва
serjklyuvue@yandex.ru

Ключевые слова: Эфиопия, Тыграй, скальные церкви, пещерные церкви, скальная архитектура, Христианский Восток, реставрация, консервация, проекты по сохранению наследия

Эфиопия занимает в истории архитектуры Христианского Востока особое место. Местная христианская культура имеет ряд неповторимых особенностей, также здесь на протяжении многих веков сохранялись некоторые традиционные элементы христианского искусства, которые были утрачены и позабыты в других областях достаточно рано.

Из наземных памятников церковного зодчества средневекового периода (до серед. XVI века) в Эфиопии до наших дней сохранилось крайне мало. Высеченных в скалах церквей, напротив, — множество. Это богатейшее наследие не только Эфиопии, но и всего мира. К сожалению, скальное зодчество Эфиопии не только в прошлом, на протяжении многих веков, но и в наши дни подвержено разрушению, а отдельные памятники находятся под угрозой полного исчезновения.

Целью доклада является рассмотрение различных аспектов вопроса охраны, реставрации скальных сооружений христианской Эфиопии. В докладе рассматриваются исторические и современные проблемы сохранения памятников, угрозы их существованию, а также возможные варианты их решения, с аналогиями из других регионов. Проводится краткий анализ осуществленных реставрационных проектов, касающихся скальных памятников Эфиопии, начиная с 1960-х гг. Результаты анализа угроз наследию региона применимы в будущем и в отношении других, богатых скальными памятниками, областей. В современной Эфиопии, особенно в регионе Тыграй, в условиях гражданской войны, в наши дни вопрос сохранности памятников стоит особенно остро.

В последние годы, незадолго до начала вооруженного конфликта, в стране был осуществлен ряд важных проектов, например, реставрационные проекты Фонда Эфиопского Наследия в регионе Тыграй, а также большой проект французских специалистов по 3D-сканированию и созданию цифровой копии скального храма Марьям Коркор, расположенного в горах Геральты (Тыграй).

Автор доклада в течение последних трех лет (2019-2021 гг.) также является руководителем проекта по изучению скальных храмов региона Тыграй, осуществляемого при финансовой поддержке РФФИ. Две экспедиции (2019 и 2020 гг.) были посвящены изучению, фотофиксации, составлению архитектурных планов

отдельных памятников. К сожалению, скромные финансовые возможности проекта не подразумевали использование современных высоких технологий. Тем не менее, в текущей ситуации, собранные накануне кризиса материалы все еще представляют большую научную ценность. Автор доклада также представит результаты личных наблюдений состояния памятников накануне кризиса в регионе. Нестабильная обстановка на севере Эфиопии и, как следствие, недоступность памятников для анализа их текущего состояния вызывает сегодня серьезные опасения.

МАТЕРИАЛЫ Н.Я. МАРРА В СОБРАНИИ ИИМК РАН КАК ИСТОЧНИК ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ И СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ АРМЕНИИ

Мария Медведева

Институт истории материальной культуры РАН
marriyam@mail.ru

Ключевые слова: Н.Я. Марр, архивные документы, ИИМК РАН

Выдающийся ученый Николай Яковлевич Марр оставил яркий след в истории русской науки первой половины XX в. (Платонова, 2013; Сидорчук, 2016). Интерес к личности и научной деятельности академика Н.Я. Марра не затихает с момента его кончины. Оставив в стороне оценку спорных аспектов его исследований, несомненно следует признать большой вклад Н.Я. Марра в изучение и сохранение памятников Армении.

Важное место в его деятельности занимала работа в Академии истории материальной культуры, здесь же (ныне Институт истории материальной культуры РАН) сохранились его уникальные документальные материалы, значительная часть которых посвящена археологическим, архитектурным и этнографическим исследованиям Армении.

Личный фотографический фонд Н.Я. Марра поступил в архив в 1930-1950-е гг. и содержит более четырех тысяч негативов и отпечатков (Девель, 1950; Девель, Томас, 1971; Длужневская, Лазаревская, Медведева, 2001). Архивные материалы, связанные с исследованиями ученого, хранятся также в фондах Императорской археологической комиссии, Академии истории материальной культуры, в личных коллекциях искусствоведа Н.П. Сычева, архитектора К.К. Романова и археолога Я.И. Смирнова, принимавших участие в экспедициях Н.Я. Марра. Здесь представлены уникальные документы многолетних раскопок Ани, обследования вишапов в Гехамских горах 1909-1910 гг., изучения храма в Гарни, материалы экспедиции по регистрации и сохранению памятников Западной Армении во время Первой Мировой войны, фотографии по этнографии Армении конца XIX века и многое другое.

К архивным документам неоднократно обращались специалисты, однако до сих пор не существует их полноценного научного описания. Архивные материалы Н.Я. Марра из собрания ИИМК РАН нуждаются в переосмыслении и переоценке с современных позиций и с привлечением новых технологий. Их источниковедческая ценность с каждым годом только растет, при этом многие из них до сих пор остаются неизвестны. Актуализировать эти архивные коллекции и ввести их в научный оборот с целью формирования качественно новой источниковой базы для исследований культурно-исторического наследия Армении является первостепенной задачей современной науки. Такая работа может быть выполнена эффективно исключительно в рамках научного сотрудничества исследователей из России и Армении.

ГОРОДА БЕЛАРУСИ С ЦЕННЫМ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫМ НАСЛЕДИЕМ В СИСТЕМЕ ТРАНСГРАНИЧНОГО ТУРИЗМА

Георгий Потаев

Белорусский национальный технический университет

potaev@tut.by

Ключевые слова: историко-культурное наследие, туризм, трансграничные туристские маршруты

Беларусь можно сравнить с молодым деревом, имеющим старые, крепкие корни. Страна обрела независимость недавно, но имеет древнюю историю и культуру. Во время многочисленных войн, восстаний, революций многие историко-культурные ценности безвозвратно утеряны. Но многое сохранено, восстанавливается. Восстановлены Мирский и Несвижский замки, которые признаны объектами всемирного культурного наследия и взяты под охрану ЮНЕСКО, Старый замок в Гродно, Лидский замок, дворцы в Гомеле, Коссово, Жиличах, в имении Красный Берег и другие. Ведутся реставрационные и восстановительные работы на других объектах [1].

По территории Беларуси проходили древние торговые пути, вдоль которых расположены поселения, обладающие большим туристским потенциалом. На их основе предлагается создать трансграничные туристские маршруты: «Из варяг в греки по Западной Двине и Днепру», «По Неманскому янтарному пути», «По Днепровско-Бугскому каналу, Припяти и Днепру» [2].

«Из варяг в греки по Западной Двине и Днепру» – одно из основных направлений старинного торгового пути, который связывал побережье Балтийского (Варяжского) и Черного (Понтийского) морей. Вдоль него на территории Беларуси расположены исторические города с богатым историко-культурным наследием – Полоцк, Витебск, Орша, Шклов, Могилев, Быхов [1, 3].

«Неманский янтарный путь» был одним из ответвлений «Великого янтарного пути». Он проходил от побережья Балтийского моря по реке Неман и далее по волокам

в реки бассейна Черного моря. Наиболее активно он использовался в эпоху викингов (VIII–XI вв.). Вдоль «Неманского янтарного пути» на территории Беларуси расположены исторические города – Гродно, Слоним, Пинск [2, 3].

Туристский путь «По Днепровско-Бугскому каналу, Припяти и Днепру» включает Днепровско-Бугский канал, построенный в конце XVIII века, который соединил реки Пину (приток Припяти, бассейн Днепра) и Мухавец (приток Западного Буга, бассейн Вислы). В настоящее время участок от Бреста до Варшавы по реке Западный Буг не судоходен, однако согласно Европейскому соглашению 1996 г. Днепровско-Бугский канал и река Припять являются частью магистрального Днепровско-Вислянского водного пути E-40 (Гданьск – Варшава – Брест – Пинск – Мозырь – Киев – Херсон) и подлежит восстановлению. Вдоль этого водного пути на территории Беларуси расположены исторические города – Брест, Пинск, Туров, Мозырь [2, 3].

Развитие туризма – эффективный путь вовлечения историко-культурного наследия в современную жизнь. Туризм позволяет создать экономическую базу для реставрации, содержания, ремонта историко-культурных ценностей, привлекает внимание к истории и культуре страны, воспитывает у молодежи чувство патриотизма [1, 4].

ФОРМИРОВАНИЕ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОЙ АРХИТЕКТУРЫ СОЦИАЛЬНЫХ ОБЪЕКТОВ В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ ПРОЕКТИРОВАНИЯ

Алмагул Тойшиева^{1*}, Сара Садыкова², Елена Хван³

¹Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева,

Нур-Султан, Республика Казахстан

**almagul7@inbox.ru*

Ключевые слова: энергоэффективные технологии, архитектура, экологические и эстетические средства проектирования, мировой опыт

Сложившаяся неблагоприятная энергетическая, экономическая, и как следствие, экологическая обстановка в мире требует новых подходов к проблеме при создании архитектуры новых и реконструкции старых зданий. В статье рассмотрены вопросы формирования современной энергоэффективной архитектуры социальных объектов на примере реализованных проектов в крупных городах мира. Проанализирован новый механизм архитектурного формирования на основе переосмысления содержания архитектурной формы, эстетики восприятия и организации экостранства.

РОЛЬ СИСТЕМЫ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В СОХРАНЕНИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ СРЕДЫ И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

**Тютчева Наринэ*, Кувшинская Ольга, Воронина Ксения, Вознесенская Анна,
Седлецкая Мария, Зыбина Дарья, Клейменичева Дарья**

Международная Академия Архитектуры,

Архитектурное бюро «Рождественка»

*ab_rdnk@mail.ru

Градостроительная практика неразрывно связана с социально-экономическими процессами, в которых система землепользования и право на землю является одними из ключевых факторов развития территорий. 20 век в разных странах и особенно на территории бывшего Советского Союза отмечен существенными изменениями в сфере землепользования, во многом изменившимися преемственным уклад и морфотип доиндустриальной застройки городов, которая в свою очередь, является важным элементом, несущим в себе код культурной идентичности. Распад Союза и возобновление права собственности на землю, стало еще одним вызовом для сохранения культурного наследия. Целью данного исследования стала задача систематизировать в ретроспективном обзоре данные изменения, выявить принципиальные закономерности, ценный каркас и пространственный ресурс, сформировать рекомендации для сохранения и развития территорий. В качестве примеров рассмотрены: исторический центр Нижнего Новгорода район Започаинье и объект всемирного наследия ЮНЕСКО Соловецкий архипелаг.

Методический подход.

В основе метода лежит подробная инвентаризация и сопоставительный анализ пяти разных контекстов, а именно : архитектурно-пространственного, природно-ландшафтного, социально-экономического и управленческого, культурного и контекста пространственной связанности. Контексты рассмотрены в разных временных плоскостях, на сопоставлении которых сделаны выводы о генетике поселений и проблемах, связанных с ее изменениями.

Полученные результаты.

На примере Нижнего Новгорода был получен вывод о том, что следы исторической парцелляции (системы землепользования) являются одним из устойчивых и читаемых элементов градостроительной среды, формирующих уникальный исторический морфотип и масштаб застройки, с одной стороны. С другой - выявлена угроза укрупнения и изменения парцелляции в следствие влияния крупных девелоперов, что в свою очередь вызывает протест горожан. В качестве решения данной проблемы был разработан мастер-план, в котором был предложен ряд мер, связанных не только с конкретной методикой регенерации застройки, и предложениями по внесению изменений в законодательство, но и сформирована и внедрена информационная система открытых градостроительных данных, как система общественного мониторинга и инструмента управления сохранением и развитием территорией.

Пример Соловецкого архипелага является историческим антиподом примера Нижнего Новгорода. До начала 21 века вся территория принадлежала одному владельцу, до 20 века – Спасо-Преображенскому монастырю, в 20 веке государству, исторической парцелляции не существовало. В то же время феномен Соловков заключается в неразрывной связи природного ландшафта, архитектуры и исторических свидетельств нематериального наследия, сформировавших целостный образ вне структурных рамок парцелляции. Исследованием был предложен сюжетный метод изучения культурного ландшафта и формирования границ атрибутов выдающейся универсальной ценности.

THE ENGURI ARCH DAM – INDUSTRIAL HERITAGE OF XX CENTURY, EXPLORING NEW TRENDS IN HERITAGE-BASED TOURISM IN GEORGIA

Nikoloz Antidze¹, Manana Vardzelashvili²

¹“Enguri Touristic Center” State owned Enterprise Directors’ Board, Georgia
antidzenikoloz@gmail.com

²UNESCO and International Relations Unit at the National Agency for Cultural Heritage
Preservation of Georgia manana_v@hotmail.com

Keywords: Valorization of industrial Heritage, Creative Industry, new trend in cultural tourism

For the last decades, many European countries show an exceptional sample of valorization, preservation, and promotion of industrial heritage assets (1). Moreover, such heritage aspirates sophisticated ideas for cultural creativity all over the world. While hardworking towards preservation and popularization of ancient heritage, as an integral part of our identities, the industrial heritage, mainly of recent centuries, is still largely neglected in the most of post-soviet countries. The reasons are various, among, the necessity of rethinking and understanding of the soviet period cultural achievements should be considered. Furthermore, such countries, as Georgia and Armenia are, with a really rich and distinguished ancient heritage, hardly consider the brutal and aesthetically “ugly” lines of industrial manufacturers as substantial assets to be preserved and promoted. From the point of development trend, industrial sites should be combined with cultural creative industries as a most suitable way of heritage protection and promotion (2).

Enguri Hydropower Dam, built-in 60-70ies, represents one of the most fascinating examples of civil engineering achievements of the 20th century. Constructed in the narrow canyon of the Enguri river in the town Jvari, with the breathtaking scenery of North-West Georgia, the Arch Dam of Enguri HPP has been in operational use since 1978 (3).

Taking into consideration the cultural values of the site, in 2015, it was granted the industrial heritage status of national value, and an initiative to fully use its great potential for regional tourism development was launched. From this very point, in collaboration with an

international group of experts, the conceptual project for developing Enguri Arch Dam industrial heritage site as a tourist attraction was elaborated. While the execution of the project is just started, it has already had a great impact on the growing interest in the industrial sites in the spectrum of the heritage values, sophisticatedly rethinking these features for creative industries and attractive projects benefitting the local communities, thus, driving the new trends in the cultural heritage-based tourism industry.

**ROCHEMP PROJECT AS A NEW DIMENSION OF INTERSTATE
COOPERATION BETWEEN ARMENIA AND ITALY IN THE FIELD OF
CULTURAL HERITAGE ENHANCEMENT, MANAGEMENT AND PROTECTION**

Ani Avagyan¹, Gohar Hovakimyan², Alessia Zampini³

^{1,2}ROCHEMP Center – Regional Office for Cultural Heritage Enhancement, Management
and Protection

³Bologna - Department of Architecture, Italy
rochempcenter@gmail.com

Keywords: Cultural Heritage, Enhancement, Management, Protection, Armenia, Italy

The “ROCHEMP – ARMENIA: Creation of a Regional Center for the Management, Conservation and Enhancement of Cultural Heritage” Project was born from the mutual commitment of three Principal Partners: RA Ministry of ESCS, University of Bologna and AICS – Italian Agency for Cooperation Development.

The ROCHEMP Center was inaugurated by the President of the Republic of Armenia Mr. Armen Sarkissian and the President of the Italian Republic Mr. Sergio Mattarella in 2018 as an institution advocating for professional, capacity, managerial needs of the all relevant institutions and professionals acting in the field of cultural heritage. During the 18 months, that coincided with period of COVID-19 pandemic and the recent war, the center has implemented projects in the fields of movable and immovable cultural heritage in partnership with the leading state or non-governmental institutions of the field.

An international team of professors, architects, restorers, archaeologists, museologists, lawyers, managers had a fruitful cooperation in five thematic areas Management, Training, Regulations, Communication and Regional Hub. Among a vast result in a short time this presentation will focus on the research and activities of the Center for the immovable cultural heritage.

**ՌՕՔԵՄՓ ՆԱԽԱԳԻԾԸ՝ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ԱՐԺԵՔԱՎՈՐՄԱՆ, ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՈՒ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԻՏԱԼԻԱՅԻ ՄԻՋԵՎ ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ՆՈՐ ԶԵՎԱԶՍՓ**

Անի Ավագյան, Գոհար Հովակիմյան, Ալեսիա Զամայինի

ՌՕՔԵՄՓ կենտրոն - Մշակութային ժառանգության արժեքավորման,
կառավարման և պահպանության տարածաշրջանային կենտրոն
rochempcenter@gmail.com

Հիմնաբառեր. Մշակութային ժառանգություն, արժեքավորում, կառավարում, պահպանություն, Հայաստան, Իտալիա

«ՌՕՔԵՄՓ - ՀԱՅԱՍՏԱՆ. Մշակութային ժառանգության կառավարման, պահպանության և արժևորման տարածաշրջանային կենտրոնի ստեղծում» նախագիծը ծնվել է երեք հիմնական գործընկերների՝ ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության, Բոլոնիայի համալսարանի և AICS - իտալական համագործակցության զարգացման գործակալության փոխադարձ հանձնառության արդյունքում:

ՌՕՔԵՄՓ կենտրոնը հանդիսավոր կերպով բացվել է ՀՀ նախագահ Արմեն Սարգսյանի և Իտալիայի Հանրապետության նախագահ Սերջիո Մատարելլայի կողմից 2018 թ., որպես մշակութային ժառանգության ոլորտում գործող հաստատությունների և մասնագետների կարիքների հաղթահարման գործում աջակցող հաստատություն: 18 ամսվա ընթացքում, որը համընկել է COVID-19 համաճարակի և վերջին պատերազմի ժամանակաշրջանի հետ, կենտրոնն իրականացրել է նախագծեր շարժական և անշարժ մշակութային ժառանգության ոլորտներում՝ համագործակցելով պետական առաջատար և ոչ պետական միջազգային հաստատությունների հետ:

Պրոֆեսորների, ճարտարապետների, վերականգնողների, հնագետների, թանգարանագետների, իրավաբանների, մենեջերների միջազգային թիմը արդյունավետ համագործակցություն ունեցավ հինգ թեմատիկ ոլորտներում՝ կառավարում, մասնագետների վերապատրաստում, կանոնակարգեր, հաղորդակցություն և տարածաշրջանային հանգույց: Կարճ ժամանակում շոշափելի արդյունքների շարքում այս զեկուցմամբ կներկայացնենք անշարժ մշակութային ժառանգության ոլորտում կենտրոնի իրականացրած հետազոտություններն ու գործունեությունը:

ADAPTIVE CLUSTER REUSE FOR THE FUTURE DEVELOPMENT OF THE HISTORIC CENTRES OF SYUNIK PROVINCE COMMUNITIES, RA

Lilit Babayan

National University of Architecture and Construction of Armenia

lilit.babayan93@gmail.com

Keywords: adaptive cluster reuse, sustainable adaptation, historic centers, urban heritage, sustainable development

Sustainable adaptation reuse is described as a tool for the revitalization and modernization of large-scale urban environments. In the concept of sustainable adaptive reuse, historical and cultural heritage is considered as a core of sustainable development, integrating and reflecting the cultural values and identity of the urban environment. In the case of historic urban centers, the concept is not a predesigned project, but a long-term multi-stage process. This process can be long-term sustainable if it is based on research on sustainability, which has pillars of economy, environment, social and culture. European historic urban centers are currently developing and localizing a number of innovative approaches to rehabilitating urban areas affected by social and physical degradation. Preservation and adaptation of historical-architectural heritage are among these approaches. The preservation and improvement of heritage by adding new ones to existing components, localizing and operating a cluster model, makes it possible to organize a sustainable environment in accordance with modern requirements through adaptive reuse. Each of the settlements of Syunik province of the Republic of Armenia, bearing the reflection of time and culture on the urban image of cities and villages, will be considered a possible area for the localization of the concept under discussion topic. Almost all the settlements of the region are rich in historical and architectural values - unique construction art, urban planning, organized urban zoning, etc. Nowadays, many of these values, especially historical and architectural values, need to be readapted through new approaches. A number of structures, industrial complexes, individual structures, cultural and service facilities of public importance, located in the areas of the historical centers of the settlements, are out of active use due to the decrease or lack of demand for their actual functional significance in the communities. The development of a cluster adaptation model for Syunik communities can facilitate the network re-launch of interconnected, interoperable and complementary cores. Adaptive reuse can help the communities of the region through systematic cluster reuse to ensure the socio-urban activation of the core of the established historical and cultural environment and, as a result, the sustainable planned development of the environment.

CULTURAL HERITAGE COUNTS FOR ARMENIA. A GLIMPSE OF THE EUROPEAN INSTITUTIONS AND POLICIES WHICH COUNT FOR CULTURAL HERITAGE

Gaianè Casnati

Centro Studie Documentazione della Cultura Armena

CSDCA Cultural Heritage, Politecnico di Milano

gaiane.casnati@gmail.com

Keywords: Cultural Heritage, Europe, Monuments' preservation, Quality principles

We are living in times of fast changes and huge challenges. Especially for Armenia. In this context, European experts and policy makers are more and more reflecting on the role Cultural Heritage should play in the struggles for granting a sustainable future to the planet and to our economies.

A study cofounded by the Culture programme of the EU demonstrated how much Cultural Heritage benefits the cultural sector, the environment, the societies, and their economies. It is in fact a key component of the attractiveness of the regions, a significant creator of jobs, a source of creativity and innovation, an essential stimulus to education but also a catalyst for sustainable regeneration and, possibly, part of the solution to Europe's climate change challenges as is clearly assessed in the European Cultural Heritage Green Paper published by Europa Nostra, ICOMOS and the Climate Heritage Network in March 2021. Last but not least, the European Council recently approved conclusions recognising the key role of cultural heritage also in promoting peace, democracy and sustainable development and emphasising the importance of the protection of cultural heritage as a basis for sustainable recovery and lasting peace through the generation of positive and inclusive dialogue, and the contribution to the overall resilience of societies.

It is clear how all the reflections and conclusions presented in the overmentioned documents are particularly true in a Country like Armenia characterized by the extensive presence of valuable and highly endangered Cultural Heritage. We should join all our efforts to protect, study, preserve and enhance the Cultural heritage of the Armenians, in Armenia and abroad.

Very numerous and valid initiatives have been recently promoted both in Armenia and in the diaspora; I would like in this paper to reflect on a few significant ones: the two flagship programs of Europa Nostra: the EU prize - Europa Nostra award, aimed to celebrate excellence and the 7 Most Endangered, focused on the safeguard of the most endangered European sites; the international cooperation project ROCHEMP, promoted by the Italian Agency for Cooperation Development and two new born initiatives: a crowdfunding platform dedicated exclusively to supporting projects aimed to the revitalization of Armenia – ReArmenia – and a new initiative aimed to promoting the involvement of civil society in the cherishing of Cultural Heritage - I AM Heritage.

THE PRESERVATION OF EREROUYK BASILICA - OUTPUTS OF A CONSTRUCTIVE DIALOGUE AMONG EXPERTS FROM DIFFERENT STATES AND DISCIPLINES

Gaianè Casnati^{1*}, Emma Harutunyan², Nanar Kalantaryan³, Lorenza Petrini⁴

¹I AM Heritage, Europa Nostra

²National University of Architecture and Construction of Armenia

³ ROCHEMP

⁴Politecnico di Milano

*gaiane.casnati@gmail.com

Keywords: Monuments preservation, scientific approach, international collaboration, authenticity

This paper touches upon the outputs of an over 30 years long international collaboration aimed at the preservation of the basilica of Ererouyk.

Built in the 6th century, Ererouyk is unique in Armenia for its size, importance and typology, and for this reason it has interested many scholars since the late 19th century. After being damaged by the 1988's earthquake, Ererouyk was at the center of a debate over its restoration⁵ which was finally closed with the approval by the Scientific Committee of the Armenian MoESCS of the preservation project designed by the authors of this paper.

The approach adopted by our working group has been aimed at preserving the respect towards the monuments authenticity which can be achieved only through a very accurate study and rigorous scientific approach. A campaign of archaeological excavations, historical-artistic and anthropological studies⁶ has been crucial in allowing us to identify the history of the construction and to formulate hypotheses about the original form of the basilica, which was partially ruined already in the 19th century⁷. The in-depth analysis of the damages and restoration interventions that the basilica had undergone was conducted through the accurate collection of archival data⁸ and the visual observation of wall faces and mortars, together with the identification of the properties and deterioration of the stony materials⁹. The structural analysis and vulnerability assessment have been performed using methods/models of increasing complexity as: linear kinematic approach, 3D finite element models with linear and with non-linear properties of the masonry.

All the inputs from several experts from different Countries were integrated to achieve an accurate preservation project which is at the same time innovative and respectful of the Armenian traditional techniques, and which will be pursued, drawing the attention to the materials and techniques envisaged to be applied for its implementation.

⁵ Ererouyk was included in the World Monuments Watch of the World Monuments Fund in 1995 and in the list of the 7 most endangered sites in Europe in 2016.

⁶ Led by Prof. Donabédian, LA3M, Université Aix Marseille.

⁷ The first known image of the elevations is an engraving by Yessayan published by Fr. Ghevond Alishan in 1881.

⁸ Realized both in the Armenian archives and in the archives of the Centro Studi e Documentazione della Cultura Armena)

⁹ Conducted using the ICOMOS glossary for stone deterioration patterns translated into Armenian by N. Kalantaryan.

**RECOGNITION FOR TRANSMISSION– STEWARD OF TIME
(PRESENTATION OF HISTORIC PRESERVATION PROJECTS)**

Yvon Cottier

ACA Architects & ASSOCIATES, 63000 Clermont-Ferrand – France

aca-architectes@wanadoo.fr

Keywords: Recognition – Evaluation – Adaptation – Reuse

The reconquest of heritage probes place and memory in order to pose the question of architectural intervention in and with the existing. The latter cannot be limited to the simple implementation of a given program. The endeavor is more complex and the design process must clearly define prerequisite objectives. It must take into account two fundamental themes of *reflection*: the first, that of recognition; the second, that of the limits of the envisioned architectural intervention.

Through recognition, one must understand the imperative of a clear comprehension of the existing work and its evaluation through architectural, functional and historical analysis in order to delineate guiding principles for the implementation of the project. It is a question of being able to discern both the ordinary and the extraordinary of the work: the remarkable, the exceptional, that which is appreciated beyond architecture through uses, techniques, and visible or invisible memory. It is therefore through knowledge that a positive or negative evaluation of the interests of the place can take place. The planned architectural intervention cannot be consistent with the existing one without first having laid down this foundational work of recognition.

Working with heritage requires great humility. The architect must above all transmit the "recognized memory" rather than highlight his architectural "gesture" which can be insensitive and sometimes irrelevant. He must be able to set limits to his project so as not to dilute and erase a recognized heritage with an intrusive, invasive creation. It is essential that the architect understand whether the planned architectural intervention "exceeds" the original work or if it constitutes an appropriately moderate creative act reflective of its time, thought to transmit the heritage by a reasoned adaptation for reuse in the continuity of the place.

The response to the project could thus be based on a simple principle: the project adapts and is composed of inheritance; it cannot supersede inheritance. The project then affirms the conservation architect as the steward of time.

CULTURAL DIALOGUE VIS-A-VIS INTERNATIONAL INSTRUMENTS ON THE CULTURAL HERITAGE.

Karina Danielian

karinadanielian8@gmail.com

Keywords: heritage, dialogue, preservation

Global development of last decades dramatically illustrates that the world is still in exhausting battle between “The Lexus or the Olive Tree”¹⁰.

Among variety of the possible compromising and search for the balanced solution of this predicament the one is looks like most corresponding – marriage of globalization with uniqueness, which means develop and promote our universal intercultural dialogues to enhance both international and national heritages preservation.

Actually, the UNESCO conventions advocates to this very approach – “Convention on Protection of World Cultural and Natural Heritage” is mounting national heritage to universal” and “Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expression (2005) is levelling the international to national culture and identity.¹¹

Thus, is both activities, Dialogue is “modus operandi” for every place and every time.

Development of Dialogue is particularly significant for our – South Caucasus Region, where during the centuries the national cultures were developed by enriching each other despite the political, economic and military contradictions.

Nevertheless, at the moment the Armenian historical and cultural monuments are facing the devastating situation. As a result of last war, at least 1.456 objects of the Armenian historical and cultural property have come under Azerbaijani control and after almost a year since the cessation of war, the fate of these monuments, remains unclear as they are under the constant threat of deliberate destruction or alteration of the Armenian identity.

Despite numerous appeals of UNESCO, Council of Europe, and other international organization and reminding that Azerbaijan is a party to **Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict**,¹² Azerbaijan demonstrates complete disregard of the international community and international law.

Thus, there is a strong necessity to comprehend that international legal instruments are not “panacea” and make attempt to find out more effective tactic, which will work on the soil without long waiting for the International organizations’ decision and implementation.

In this context, we have to reflect on the Cultural Dialogue topic and convert its potential for the benefit of preservation of the heritage. Many objectives should be achieved, but first and foremost one is its strengthening between and within various social groups, which could be done by life-long education on:

- knowledge of National and World heritage;

¹⁰ Thomas L. Friedman “The Lexus or the Olive Tree”

¹¹ <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>

¹² Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 26 March 1999, UNESCO Doc. HC/1999/7.

- significance of preservation of historical-cultural heritage;
- conception that heritage is nation's greatest economic asset;
- tolerance towards the cultural values of other;
- world interdependency.

GALICIA. ARCHITECTURE, LANDSCAPE AND HERITAGE

Cristóbal Crespo González

University of Coruña

cristobal.crespo@udc.es

Keywords: Galicia, coast, landscape, heritage, architecture, baroque

The invention, or the miraculous discovery, of the tomb of the Apostle Santiago in Compostela (Galicia, Spain) in the 9th century, led to the creation of a pilgrimage route that would link the mythical *Finis Terrae* of the Romans with the rest of the Christian Europe kingdoms, in times of Muslim domination of the Iberian Peninsula. Beyond the religious components and others of a very varied nature, the Way to Santiago connected for centuries, and until the present moment, various peoples and communities, forming cultural bases closely related to the Christian tradition and based on the Greco-Roman thought, are in the remote origins of a Europe that has always sought unification by many different ways.

The Way to Santiago is a huge part of the cultural essence of the Galician spirit, which has an emotional counterpoint in the sea, in the Atlantic Ocean, that has generated a very peculiar society which, torn between tradition and modernity, preserves cultural and social essences that, as David Chipperfield rightly points out, have already disappeared from a large part of the civilized world as a consequence of the processes of globalization.

This essay/paper tries to reveal, through a journey alongside the landscape and architecture of Galicia, the incidence of these influences in the conformation of the stylistic peculiarities of the constructions in Galicia, from a primitive Romanesque to a splendid Baroque, little known and studied, of a sobriety imposed by the use of granite stone, which makes up practically the entire geological substrate of Galicia. The late introduction of the architectural languages of modernity throughout the 20th century meant in many cases a collision of ideologies that the present century seems bent on repairing, through sensitive interventions with the landscape and exemplary actions for the recovery of historical architectural heritage.

THE DIGITAL TRANSMISSION OF HERITAGE VALUES: LESSONS FROM THE ABSENT, THE FRAGMENTARY AND THE EVER-CHANGING

Claudine Houbart¹, Pierre Hallot²

^{1,2}University of Liège, Belgium,

c.houbart@uliege.be

p.hallot@uliege.be

Keywords: Heritage values, transmission, absence, fragments, evolution

Heritage evaluation and heritage digitization are two research axes of the DIVA group (University of Liege, Belgium (1)). At the convergence of these two fields lies the question of how far digital tools can transmit the heritage values, material and immaterial, of a property. Unfortunately, this question has not been thoroughly studied nowadays: while the use of digital survey techniques (LiDAR, photogrammetry) are almost generalized for the documentation of the heritage (upstream of a project), and that increasingly sophisticated technologies allow the communication of this heritage, once the project is completed. Our research considers the structural integration of some of these digital tools as complementary processes to the acts of conservation, restoration or reconversion, which may change the scale or nature of these acts. To illustrate the questions raised by this ongoing research, we will use three complementary case studies: the Hotel Rigo, a building now demolished (Liège, Belgium), the Hotel Aubecq, a masterpiece by Victor Horta, now preserved in a fragmentary state (Brussels, Belgium) (2), and the Abode of Chaos, a threatened atypical and evolving site mixing architecture and artworks (Saint-Romain-au-Mont-d'Or), in France (3). When confronted with the typology of values proposed in 2016 by H. Fredheim and M. Khalaf (4), each of these cases poses specific challenges regarding the transmission and even safeguard of these values. This paper will present the methodological avenues we have identified to integrate digital techniques as integral components of valorization projects.

PRESERVATION OF HISTORICAL MONUMENTS AS A DIALOGUE OF CULTURES

David Kertmenjian

NUACA

dakertmenjian@gmail.com

Keywords: preservation, historical monuments, dialogue of cultures, styles, monuments beyond access, monitoring, assessment.

Preservation of the cultural values is the realization of historical sites and buildings in the light of current approaches. However, the protection of historical monuments is the

revitalization of civilization in its landmarks. It is a fact that over centuries and decades not all the monuments remained in their original geographical situation, they converted into diaspora criteria beyond the access of the nations that created them. It is unequivocal that the constructive problems are easily resolved, but the stylistic features almost lack originality. They are eager to be treated with cooperative efforts by countries more elaborately and not just by some observations held within visits. Such cases are innumerable, including the urbanization transfer of St Gregory church of Ghalata in Istanbul (XIV c.), or the restoration works of Holy Cross Church of Aghtamar (915-921 A.D.), the musefication of Ani capital's site, the restoration activities at Horomos monastery (X-XI cc.), the restoration activities of Armenian monuments from Iran today (St Thade (XIV, XVII, XIX cc.), St Stepanos (XIV, XVI-XVII cc.), St. Gevorg of Corcor (XIV c.), New Julfa Monuments (XVII c.), as well as the reconstruction of the church Holy Forty Martyrs in Aleppo (XIV c.), renovation of Holy Cross church of Lvov (XIV c.), renovation St Gevork church at the center of Tbilisi (XIII c.), The Blue mosque in Yerevan (XVIII c.), etc.

The main problem of the presented article is the creation of cultural dialogue for the preservation between or among the sides of the corresponding countries, which should be carried out under the auspices of UNESCO, ICOMOS or ICCROM etc.

Objectives of the article include some instances from different regions, such as: above mentioned and other monuments from Anatolian and Minor Asian regions, the Middle Eastern areas of Armenian minorities, the Central and Western Asia, the Caucasus region and other areas of south Black Sea etc. Besides, the article included other non-Armenian monuments from Armenia today, etc.

Conclusion: 1. All above defined monuments have locally tempered stylistic features, so the restoration of them is a matter of cultural interrelation. 2. Their preservation should be treated with cooperative effort using the current international law codex. 3. From the perspective of suitability, all the indicated monuments should have a digital archive of architectural data, including the registered assessment of their locations and the continuous monitoring etc.

**THE RESTORATION OF THE WALL PAINTINGS OF THE KAT'OGHIKE
CHURCH IN THE MONASTERY OF DADIVANK IN
THE REPUBLIC OF ARTSAKH**

Christine Lamoureux

christine.lamour11@gmail.com

Keywords: Dadivank, Arzoukhatoun, St. Nikola, St. Stephen Protomartyr, Artsakh, Shahoumyan

The Monastery of Dadivank was built in IX-XIII cent. in the region of Shahoumyan in Artsakh. The mural paintings are in the Kathoghikè church built by the will of the Armenian princess Arzoukhat'oun in 1214 and executed by Armenian painters in 1297.

The purpose of this work with Arà Zarian (2014-2017) was to consolidate and make the paintings and the internal surfaces of the church covered by smooth, thickened powders and scattered crumble easily decipherable.

The aim of the work and the publication of a book with all the detailed photographic documentation was to give a “data bank” to specialists, historians of art, historians and archaeologists for their researches on the wall paintings in Armenia, a field so vast, little studied and full of opportunities to make comparisons with the areas of great Armenia and Middle Eastern art of the same period.

Such restorations and their divulgations can also be important and irreplaceable in case of natural disasters (earthquakes, fires...) or wars.

The Northern wall depicts “The stoning of Saint Stephen the Protomartyr” while the Southern wall - “The Concession of the Patriarchal Power to Saint Nicholas the Wonderworker”. In the text painted in Armenian letters on the Southern wall, we found the date of the execution of the paintings: the year 1297.

Interesting discoveries were made during the restoration works on the murals. All the depicted characters have their name written in Armenian letters next to their face. A rigid shape was used to engrave the outlines of the figures in the still fresh plaster. Into the halos of the group of angels in the Northern wall, fragments of silver leaves have been preserved. The author, or group of authors, of the two representations are the same, the red round stones on the ground in the southern side and the stones in the hands of stoners in the martyrdom of Saint Stephen are similar.

IDENTIFYING SHARED HERITAGE: LINKAGES IN THE EARLY CHRISTIAN ARCHITECTURE OF ARMENIA AND ETHIOPIA

David Michelmoré

Consultancy for Conservation and Development

davidmichelmoré@hotmail.com

Keywords: horseshoe apse, *hazarashen*, timber-laced construction, The Nine Saints

Armenia and Ethiopia are amongst the earliest countries in the world to adopt Christianity as a state religion, in AD 301 and *c.* AD 330 respectively. The Armenian Apostolic Church and the Ethiopian Orthodox Church both rejected the dogmatic definitions of the Council of Chalcedon of AD 451. An Armenian community can be documented in Ethiopia from at least the later Middle Ages, but can a much earlier Armenian influence be seen in the early-Christian architecture of the northern Ethiopian Highlands? The proposal to nominate the Sacred Landscapes of Tigray to the UNESCO World Heritage List, containing

eighty rock-hewn churches (5th to 14th centuries AD), as well as a small number very ancient masonry-and-timber churches (6th – 10th centuries AD), in addition to the proposal to restore the ancient timber church of Zarema Giyorgis (?7th century AD), has stimulated further research into the context of these monuments in the early Christian east. Western Armenia (in post-medieval secular buildings) and Ethiopia (in early churches) both share the tradition of timber-laced construction, but this is probably a survival of a structural tradition which extends from Greece to the Himalayas. Much more specific connections may be evidenced by the presence of horseshoe apses and *hazarashen* roof construction, neither of which can be seen in pre-5th-century Ethiopian architecture. Stronger cultural linkages after the Council of Chalcedon may be responsible not only for spreading monasticism and Christianity amongst the rural population in northern Ethiopia by the “Nine Saints”, 5th-century monastic missionaries from the Christian east, but also for the introduction of new architectural features not present in earlier Axumite architecture. Conservation should be informed by the fullest possible understanding of the historical and cultural context of the monuments being conserved, including dialogue where such heritage is shared.

THE EREBOUNI CONSERVATION AND ENHANCEMENT PROJECT: ISSUES AND STAKEHOLDER GAMES BETWEEN ARMENIA AND FRANCE

Suzanne Monnot

EVS-LAURE laboratory of the National School of Architecture of Lyon (ENSAL)
suzanne.monnot@lyon.archi.fr

Keywords: Erébouni, eco-responsible materials, research-transformation, stakeholder games

The first objective in Armenia - in accordance with my personal commitment as a university architect was to transform the look on the vernacular habitat. The research focuses on the qualities of the archaeological site of Erebouni as a lever to revalue earthen constructions, reconsider geo-sourced materials and initiate a virtuous circle for contemporary architectures (cf. *Frugal innovation*). My investigations on the grounds and the bookish studies on the vernacular in Armenia made it possible to underline the pioneering role of the Armenian architects [1].

We first tried to give Armenia the benefit of Rhône-alpine expertise for earthen constructions and to make the Armenian partners aware of eco-responsibility issues [2].

But noting that the posture of a classical researcher is ineffective in the field (in view of the economic and ecological crises), this research continued by considering - according to T. Ingold - *research-transformation* (beyond *research-action*) [3].

Recent upheavals in Armenia - velvet revolution, changes in governance teams, war - have prevented the continuation of Erebouni's project. However, Erébouni is much more than

the heritage problem, it is also many other issues - urban, tourist, identity ... This study takes the opportunity to take a step back and question the pitfalls of our approach, the partners, the modes of governance ... How to decode the play of the actors? Because the actors, it is first of all a different perception of these multiple stakes; and their hierarchy varies between cultures. How to move forward together with these *discrepancies* - real wealth identified by F. Jullien [4] - between France / diaspora and Armenia?

Our objective is therefore - by analyzing and modeling (Timelines) the *games of actors* - to try to identify what is slowing down the realization of this project, so that the Erébouni project resumes and more generally thus promote the eco-responsible development of the territories in Armenia.

THE ROLE OF RESEARCH AND CONSERVATION IN CREATING BRIDGES WITHIN THE INTERNATIONAL HERITAGE PROFESSIONALS COMMUNITY

Guillaume Narjollet, Cyrielle Lourde, Charles Personnaz, Pauline Chassaing,

Louise Drognat-Landré

cyrielle.lourde@diplomatie.gouv.fr

Keywords: International cooperation, Diplomacy, Training, Restoration

Over the last year, as part of the French government's priority given to the enhancement of the bilateral relation between France and Armenia, the Embassy of France in Armenia has strengthened its cooperation in the field of heritage.

As internationally renowned for its expertise in the field of museums and heritage preservation, France is committed to working with Armenia to protect and preserve its national cultural heritage. In cooperation with the National Institute Heritage, the Embassy of France's aim is to support Armenia's actions to protect and enhance cultural heritage through technical and financial aid that draws on France's acknowledged expertise in heritage conversation.

Hence, an intergovernmental agreement on cultural cooperation between France and Armenia is planned to be signed. One of the main point of this 5-years cooperation agreement is helping Armenia to reinforce its capacity to restore heritage monuments and artworks trough bespoke trainings, professional exchanges and heritage restoration site.

The French National Institute for Cultural Heritage (*Institut National du Patrimoine*, INP) is a French higher education and research institute located in Paris, belonging to the French Ministry of Culture and working with different ministries. For about 30 years, it has 3 main complementary missions: specialist training in curatorial studies and in conservation-restoration (both initial training and continuing education for lifelong learners), scientific research, and international outreach and development. Each year, the INP welcomes about 140 students and 1,200 professionals in France.

The INP is committed to encouraging peace-making through in-field actions, academic and practical conversations around heritage preservation. At the heart of this commitment is the conviction that inter-cultural dialogues around cultural heritage and an interest for other cultures both help foster mutual understanding, and therefore effective and efficient dialogue between states.

Heritage deals with identity and symbols. It roots and defines us: heritage is even often used as a symbol in times of conflict, either through its destruction or through claims of ownership. However, it is also the place where interactions between cultures, between artistic forms, are manifested. In defining us, heritage also defines others, relationship as well as influences.

At its scale, the INP is using different tools and opportunities to contribute to mutual professional understanding in the field of heritage.

**PROJECT AND WORK OF REHABILITATION OF THE HOUSE OF
MONTENEGRO FOR THE HEADQUARTERS OF THE UNIVERSITY OF LUGO
AND CONDITIONING OF THE ARCHAEOLOGICAL SITE DOMUS DO
MITREO, IN THE PLAZA DE LA CATEDRAL**

Felipe Peña

fepena@arquiapro.com

The project consists of the rehabilitation of the Pazo de Montenegro for the Vice-Rectorate of the University in Lugo and the conditioning and conversion into a museum accessible to the public of some attached constructions in which when you dig and reach the Roman stratum there is a temple of Mithra and a villa of the third century AD.C. next to the Roman Wall that is discovered in all its original height including the foundation. The built complex closes the main square of the Cathedral between it and the Roman wall and its door of Santiago on the way of the pilgrims to Compostela.

SHARING HERITAGE - CHANGING VALUES

Wanja Wedekind

Applied Conservation Science, Göttingen/Berlin, Germany

info@wanjawedekind.de

Keywords: Restitution, UNESCO-world heritage, collections, modern museums

The prerequisite for an equal dialogue across national and cultural borders is unhindered access to information and primary sources. This applies in particular to the cultural heritage

sector, because works of art and various cultural objects reflect what unites and divides people and play a central role in identity formation.

Another prerequisite for an equal dialogue is a balanced relationship with regard to the perception and definition of culture or high culture. The status of world cultural heritage stands for the latter like no other. But there is no substantial basis for either.

A large part of cultural and art objects from former colonies, however, can still be found today in the major museums of Europe and the United States and the monumental cultural heritage of entire regions of the world, such as Africa, is hardly noticed internationally. Barely nine percent of UNESCO World Heritage sites are located in Africa.

The contribution discusses this disproportion using the example of the current discussion about restitution in Germany, the cultural heritage and the new museum for the cultures of the world, the so-called Humboldt Forum in Berlin and the Louvre Abu Dhabi.

According to the position "where people live is culture", the contribution makes suggestions for corrections of the stated disproportions and advocates a corrective of art and cultural studies, modern museum and the nomination of World-heritage-sites.

**ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑ.
ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ**

Արսեն Արրահամյան

Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան,
ք. Երևան, ՀՀ, arsen.abr1998@gmail.com

Հիմնաբառեր. պատերազմ, մշակույթ, ճարտարապետություն, հայ-ադրբեջանական հակամարտություն, հանրային հիշողություն, ինքնություն, ժողովուրդների երկխոսություն

Պատմության բոլոր շրջափուլերում պատերազմական գործողությունների ժամանակ հոգևոր, ռազմական և աշխարհիկ կառույցները եղել են ոչնչացման թիրախներ, որոնց ավերումը եղել է նպատակ, այլ ոչ հետևանք: Հակամարտող կողմերը, ավերելով կարևորագույն կառույցները, ճարտարապետական ավանդույթները և լանդշաֆտը, փորձել են հաստատել գրավյալ տարածքի նկատմամբ իշխանությունը և ազդեցությունը: Որպես վերջնարդյունք՝ այս ամենը միտված է եղել ինքնության և մշակույթի վերացմանը, քանզի բնությունը դեպի ճարտարապետությունը ֆիզիկական լինելուց զատ, ունի նաև սոցիալ-հոգեբանական կարևոր ազդեցություն: Ճարտարապետության սեմիոտիկ բովանդակությունը, որն արտահայտում է մարդու և հասարակարգի ինքնությունը,

սերտորեն կապված է հանրային հիշողությանը. այն կադապարում է սոցիալական խմբերի մշակութային առանձնահատկությունները և զգայական արտահայտումները: Հիշողությունն անցյալի վերակառուցումն է՝ օգտագործելով ներկայի իրողություններն ու փաստերը (տեղը և ժամանակը): Այդ իսկ պատճառով հետազոտական աշխատանքում նախատեսվում է քննարկել պատմաճարտարապետական կառույցների նկատմամբ բռնությունը՝ ինքնության և հիշողության համատեքստում, դրա սոցիալական-հոգեբանական, մշակութային և քաղաքական դերը հանրային գիտակցության ձևավորման գործում:

Ուսումնասիրությունն իրականացվելու է հայ-ադրբեջանական հակամարտության օրինակով, որը յուրահատուկ է իր սկզբնավորման նախապատմությամբ և գործընթացային բազմաշերտությամբ: Վերլուծության է ենթարկվելու հակամարտության տարբեր փուլերում օկուպացված տարածքներում պատմամշակութային հուշարձանների, բնակելի համալիրների և ճարտարապետական առանձին կոթողների պահպանությանն ուղղված ժողովրդական և պետական քաղաքականությունը, ժողովուրդների համագոյակցման մշակութային հետքի վերացմանն ուղղված երկկողմանի փորձերը: Ուսումնասիրվելու է նաև ճարտարապետական միջավայրի և առանձին կոթողների միջավայրաստեղծ գործոնը նոր նարատիվների ձևավորման և սոցիալ-քաղաքական պրոպագանդայի գործում՝ հաշվի առնելով վերջիններիս էական դերը ժողովուրդների երկխոսության հարցում:

Ուսումնասիրությունն իրականացվելու է արխիվային նյութերի, գիտական գրականության, գիտական հոդվածների հետազոտության միջոցով: Վտանգավոր կանխակալությունից խուսափելու համար դիտարկվելու են հայկական, ադրբեջանական և հակամարտության կողմ չհանդիսացող չեզոք աղբյուրներ: Հայաստանի տարածքում ադրբեջանական հետքը գտնելու, դրա պահպանման կամ «խմբագրման» փորձերն ուսումնասիրելու համար կատարվելու են նաև դաշտային աշխատանքներ:

Հետազոտության յուրահատկությունը պատմաճարտարապետական կառույցների դիտարկումն է ոչ միայն որպես ժողովրդի ինքնության պահպանմանն անհրաժեշտ մշակութային արժեք, այլև հանրային հիշողության ձևավորման առանցքային գործոն, որի ոչնչացումը հնարավոր է դարձնում կոլեկտիվ հիշողության դյուրին ձևախեղումը: Սա փորձ է գնահատելու մշակույթի և ինքնության փոխադարձ ճանաչման դերը ժողովուրդների արդյունավետ երկխոսության և հակամարտությունների հանգուցալուծման հարցում:

**Օկուպացված (գրավյալ), պրոպագանդա (քարոզչություն), սեմիոտիկա*

(նշանաբանություն) և մյուս փոխառյալ բառերի հայերեն համարժեքները ունեն որոշ հնչերանգային տարբերություններ, այդ պատճառով նախընտրելի է փոխառությունների կիրառումը:

ԷՐԵՒՆԻՆԻ ԱՄՐՈՑԻ ՋՐԱՏԱՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՇՈՒՐՁ

Միքայել Բադալյան

«Էրեբունի» պատմահնագիտական արգելոց-թանգարան
miq.badalyan@gmail.com

Հիմնաբառեր. Էրեբունի, ջրամատակարարման համակարգ, պեղումներ, Արարատի թագավորություն

Էրեբունի ամրոցում 2008 թվականից հայ-ֆրանսիական հնագիտական արշավախմբի կողմից իրականացված պեղումների արդյունքում բացահայտվել են ուրարտական ժամանակաշրջանի ջրատար համակարգի հատվածներ, որոնք լրացնում են մեր ունեցած տեղեկությունները տվյալ բնագավառի վերաբերյալ: Էրեբունիում հայտնաբերված ջրատար համակարգերը դեռևս չեն ուսումնասիրվել՝ մինչ օրս հայտնաբերված նմանօրինակ ուրարտական կառույցների համատեքստում: Այսպես կոչված Խալդի աստծո տաճարից հարավ գտնվող միջանցքում բացվել են տարբեր նշանակության կառույցներ, որոնց մեջ աչքի են ընկնում խճաքաբերով փողոցը և նրան զուգահեռ՝ միջանցքի երկայքով շարունակվող ջրատար համակարգը: Այն ավարտվում է միջնամասում անցք ունեցող շրջանաձև քարով: Հավանաբար այստեղ է թափվել քարե ջրատար խողովակներով եկող ջուրը:

Էրեբունի ամրոցի սյունագարդ դահլիճի արևմտյան հատվածում 2014 թվականին բացվեց նմանատիպ մեկ այլ ջրատար համակարգ: Այն բաղկացած է քարե սալերից՝ ուղղահայց դիրքով գտնվող հարթեցված քարերով հատակից, հատակի երկու կողմերում զուգահեռ հորիզոնական դիրքով սալերից: Վերջիններս ծածկվել են արդեն հորիզոնական դիրք ունեցող հարթ քարերով: Ջրատարը մտնում է սյունագարդ դահլիճի պատի տակ և շարունակվում այնտեղից հարավ գտնվող հատվածում: Ցավոք, այստեղ ջրատարը խիստ վնասված էր՝ խորհրդային ժամանակաշրջանում իրականացված հապճեպ պեղումների պատճառով:

Վերը նշված ջրատարերն իրենց հստակ զուգահեռներն ունեն Արարատի թագավորության հայտնի հուշարձաններ Հայկաբերդի Ներքին ամրոցում, Ներքին

խնձորում և հատկապես Ալթըն թեփեում: Որոշ հետազոտողներ հակված են կարծելու, որ այդ համակարգերը հանդիսացել են կոյուղի:

Էրեբունիում խորհրդային ժամանակաշրջանում իրականացված պեղումների ժամանակ հայտնաբերվել են նաև տուֆից պատրաստված ջրատար խողովակներ: Դրանք կլորացված են և խիստ տարբերվում են ուրարտական հուշարձաններում հնագիտորեն ֆիքսված ջրատարերից: Չնայած այն հանգամանքին, որ որոշ հետազոտողներ կարծում են, որ վերը նշված տուֆե ջրատար խողովակները ևս թվագրվում են ուրարտական ժամանակաշրջանով, մենք հակված ենք կարծելու, որ դրանք կերտվել են կամ զարգացած և կամ էլ ուշ միջնադարում: Նմանօրինակ ջրատար խողովակներ հայտնաբերվել են Երևանի Հանրապետության հրապարակում իրականացված պեղումների ընթացքում և թվագրվում են ուշ միջնադարյան և կամ դրանից ուշ ընկած ժամանակահատվածով:

**ԱՅԳԻՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԵՎԱՆ ՔԱՂԱՔԻ
ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐՈՒՄ**

Մաշինյան Աստղիկ

Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան,
ք. Երևան, ՀՀ amachinian@yahoo.fr

Հիմնաբառեր. Էկոլոգիական ճարտարապետություն, քաղաքային այգիներ, կանաչապատ տարածքներ

Ներկայիս Երևանում կտրուկ կրճատվել են կարևոր նշանակություն ունեցող կանաչապատ տարածքները Խորհրդային Միության տարիների համեմատությամբ: Անհետաձգելիորեն արդիական է Երևանի կանաչ տարածքների լանդշաֆտի և քաղաքաշինական հավասարակշռության վերականգնումը: Վերլուծության են ենթարկվում Երևանի նախագծումը որպես <<քաղաք այգի>>, ուսումնասիրելով կանաչապատ տարածքների դերը և նշանակությունը քաղաքի նախագծման և հետագա զարգացման հեռանկարում: Տվյալ դեպքում կարևոր է քաղաք այգիների տեսությունը և դրա համեմատումը այժմյան Երևանի իրավիճակի հետ: Նպատակն է բահայտել և ճարտարապետականորեն վերլուծել այսօրվա Երևանի կանաչապատման հարցերը և որոնել դրանց վերականգման հնարավորությունները: Գիտական

խնդիրներ են՝ փաստագրել Երևանի վերացած կանաչապատ տարածքները, սահմանել այդ տարածքների նշանակությունը և միջոցներ որոնել դրանց վերականգման համար: Վերցնելով արևմտաեվրոպական քաղաք-այգիների լավագույն ձևերը՝ Ալ. Թամանյանը դրանք վերամշակեց և հարմարեցրեց հայկական միջավայրին՝ մասնավորապես՝ փողոցների հատակագծման ճառագայթաօղակաձև մեթոդը, առատ կանաչապատման ձևը և այլն, ինչն էլ հիմք ունենալով, կարելի է փաստել, որ Երևանի գլխավոր հատակագիծը 20-րդ դարի քաղաքաշինական նշանավոր ձեռքբերումներից է: Այս հատակագիծը համարվում է բացառիկ այն փաստաթղթերից մեկը, որի կարևորությունն ավելի է արժեքավորվում այն հանգամանքով, որ այն պարզապես որպես գծագիր չի մնացել, այլ կյանքի է կոչվել կարճ ժամանակում, ինչը հազվագյուտ երևույթ է քաղաքաշինության մեջ: 2003թ.-ից մինչ այսօր Երևանում ծավալված շինարարությունը <<խլել>> է մեծ թվով կանաչապատ տարածքներ: Այսօր Երևանում մեկ շնչին ընկնող կանաչապատ տարածքը կազմում է 5 քառակուսի մետրից էլ պակաս, այնինչ Խորհրդային կողերսով մեկ շնչին ընկնող կանաչ զանգվածը 12.5 քմ էր: Այսօր խիստ անհրաժեշտ է Երևանի զարգացումների հետադարձ ուսումնասիրումը, այնպես որ հնարավոր լինի կանաչապատման վերանայումը ժամանակակից ճարտարապետության հետագա զարգացման մեթոդով, որպեսզի հնարավոր լինի լանդշաֆտի և քաղաքաշինության նորմերի խոցելի կետերի վերականգնումը:

**Ս ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՏՈՒԵՆՏԱՅՈՒ ԵՎԵՂԵՅՈՒ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԱԿԱՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՁԵՎԱԳՈՅԱՅՈՒՄՆ ՈՒ
ՃԱՐԱՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄԸ ՀՌՈՄԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐՈՒՄ
16-21-ՐԴ ԴԱՐԵՐԻ ԿՏՐՎԱԾՔՈՎ
(ԻՏԱԼԻԱՅՈՒՄ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՏՔԵՐԻ ՔՈՂԱԶԵՐԾՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ)
Լուսին Մամյան
Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան,
ք. Երևան, ՀՀ, lusarx66@gmail.com**

Հիմնաբառեր. վարժարան, համայնք, եկեղեցի, հատակագիծ, որմնանկարներ

Հոդվածը քննության է առնում 19-րդ դարում հայ-իտալական պատմամշակութային սերտ կապերը՝ քողազերծելով այդ փոխառնչությունների մշակութաբանական խորքային արմատները, այդ թվում՝ բացահայտում

պատմական կարևոր նշանակության նյութական մշակույթի հուշարձանները, որոնք հիմնադրվել կամ որոշակի պատմական շրջափուլում օգտագործվել են հայերի կողմից՝ Իտալիայում նրանց բազմադարյա ներկայության ու գործունեության արդյունքում:

Տվյալ ուսումնասիրության հետազոտական նպատակն է Հռոմում հայկական ներկայության նյութական մշակույթի երկու հուշարձանների՝ Ս Նիկողայոս Տոլենտացու եկեղեցու և հայկական քահանայապետական Լևոնյան վարժարանի ժամանակագրական ու քննադատական վերլուծությունը: Ուսումնասիրության մեթոդը ներառում է մշակութային և հոգևոր միջավայրի ձևավորման ու գոյության պատմական վերլուծությունը:

Հոդվածի գիտական խնդիրներն են փաստագրական վերլուծության միջոցով վերլուծել վերոհիշյալ կառույցները պատմական զարգացման համատեքստում, գործունեության ընթացքում ծագած նրանց բովանդակային փոփոխությունները, նրանց ճարտարապետական լուծումներն ու հորինվածքային առանձնահատկությունները: Հոդվածի գիտահետազոտական վերլուծության մեջ ներառված են սկզբնաղբյուրային նյութեր, հստակորեն փաստագրող այն կարևորագույն պատմական իրադարձությունները, որոնք խթան են հանդիսացել հայ-իտալական հոգևոր և մշակութային կապերի հետագա զարգացման համար:

ԻՐԱՆԻ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՆԱՀԱՅ

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ

Արմեն Մինասյան

armen.minassian@gmail.com

Հիմնաբառեր: ժամանակակից ճարտարապետություն, Իրանական ճարտարապետության արդիականությունը, Թեհրանի ճարտարապետությունը, իրանահայեր, հայկական սփյուռք

Թեման վերաբերում է իրանահայ ճարտարապետների գերագոյեցիկ դերին Իրանի ճարտարապետության արդիականացման շրջանում, 20-րդ դարի ընթացքում, հիմնականում 1925 թ. Փահլավի թագավորության հաստատումից մինչև 1979 թ.՝ Իսլամական Հեղափոխությունը:

Իրանի ճարտարապետություն: Մոդերն ճարտարապետություն: Ժամանակակից Իրան: Թեհրան: Թեհրանի ճարտարապետություն:

1795 թվականից, երբ Իրանում հաստատվում է Ղաջար թագավորությունը, Թեհրանը հանդիսանում է Իրանի մայրաքաղաքը, ու դառնում քաղաքական-հասարակական կիզակետ: XIX-րդ դարի 30-ականներից, երբ ավելի է ակտիվանում Իրանի կապն Եվրոպայի հետ, դա ճարտարապետության մեջ արտացոլվում է նոր ճաշակի ձևավորմամբ՝ պալատական, կառավարական, հասարակական և, մասամբ, մեծահարուստ քաղաքացիների բնակարաններում:

Իրանի արդիականացմանը նպաստում է Եվրոպայում կրթված մասնագետների վերադարձը, որոնք լավածանոթ էին արևմտյան ապրելակերպին և օրինաչափություններին:

Գերակշիռ մասն էին կազմում իրանահայերը, որոնք ինչպես ճարտարապետության, այնպես էլ տարբեր բնագավառներում իրենց գերազդեցիկ դերն են ունեցել Իրանի արդիականացման ու քրիստոնյա -եվրոպական մշակույթի տարածման մեջ:

ՀԱՂԲԱՏԻ ՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐԻ ՍԲ ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԺԴ-ԺԳ ԴԴ.

ՈՐՄՆԱՆԿԱՐՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄ

Արա Զարյան

arazarian@gmail.com

Հիմնադրողեր. Հաղբատ, Սբ Նշան, Համբարձում, Խուրլուրուղա, Բարեխոսություն, Ծնունդ

Հաղբատի վանական համալիրը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության հյուսիսային շրջանում՝ Լոռու մարզում (պատմական Գուգարաց նահանգում, որը 979–1065-ին Կյուրիկյան թագավորության Տաշիր-Չորագետ իշխանության մասն էր կազմում, հիմնադրել է Բագրատունիների Սմբատ Տիեզերական թագավորը)՝ մարզկենտրոն Ալավերդուց (հնում՝ Մանասգոմեր) 10 կմ հեռավորությամբ՝ խոր ձորերով շրջապատված և դեպի Դեբեդ գետի հունն իջնող սարահարթին:

Հաղբատավանքի կազմավորումը համընկնում է Անիի արքունիքի Աբաս Բագրատունու թագավորության շրջանի ավարտին (929–953): Համալիրի առաջին եկեղեցին (976–991) կառուցել է հայոց հինգերորդ թագուհին՝ Աշոտ Գ Ողորմած Բագրատունի թագավորի (953–977) կինը՝ Խոսրովանույշը: Թագուհին 976-ին ձեռնարկել է Սբ Նշան եկեղեցու շինարարությունը¹³՝ իր երկու վաղամեծիկ

¹³ Հովհան Դրիմեցի, *Պատմություն հռչակաւոր վանից Հաղբատայ Ս. Նշան*, Վիեննա, 1965:

զավակների՝ Սմբատի ու Գուրգենի (Կյուրեղ) հիշատակին՝ նպատակ ունենալով եկեղեցում պահպանել Քրիստոսի խաչելության խաչի մասունքը՝ Նշանը: Եկեղեցու հյուսիսային պատին պահպանված արձանագրությունը վկայում է այն մասին, որ շինարարությունն ավարտվել է 991-ին, այսինքն՝ տևել է 25 տարի¹⁴:

Սբ Նշան եկեղեցին Ժ դարից սկսած որմնանկարագարովել է Իվանե Զաքարյանի իշխանության տարիներին և հավանաբար Խութլուբուղա Արծրունու մեկենասությամբ: Որմնանկարները գետեղված են եկեղեցու հարավային և մայր խորանի պատերին: Առաջին դեպքում, պատի անկյուններում պահպանվածները ունեն երեք պատկերաշար հետևյալ տեսարաններով. «Դժոխքի ավերումը», «Համբարձում», «Հոգեգալուստ», «Մեղուն և Խութլուբուղա Արծրունի»: Մայր խորանում պահպանվել է չորս պատկերաշար հետևյալ տեսարաններով. «Բարեխոսություն», «Ավետում» (?), «Ծնունդ», «Քրիստոսի ընծայումը տաճարին», «Մկրտություն» (?), «Հաղորդություն», «Եկեղեցու հայրերը»: Որմնանկարները պատված են եղել կեղտի, փոշու ու թռչունների ծերտերով, որի պատճառով շատ վատ էին երևում: Մեր նպատակն է եղել մաքրել, ամրակայել ու վերականգնել դրանք, ուսումնասիրել, հրատարակել, գիտական շրջանակներում տարածել որմնանկարների մեծ արժեքն ու գեղարվեստական ինքնատիպությունը որպես հայկական մշակույթի կարևոր վկայություն: Որմնանկարների վերականգնման ավարտին դրանց մակերեսը պատվել է պաշտպանիչ շերտով, եկեղեցու լուսամուտներին հակաթռչնային ցանցեր ենք գետեղել, որմնանկարները լավ տեսնելու համար լեղ լուսավորություն է տեղադրվել:

ՇՈՒՇԻԻ ՂԱԶԱՆՉԵՑՈՑ ՍԲ ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՎ ԱՂԲԵԶԱՆԱԿԱՆ

<<ՄՇԱԿՈՒԹԱՊԱՀՊԱՆ>> ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լյուբա Կիրակոսյան

Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան
kirakosyanlyuba@gmail.com

Հիմնաբառեր. Շուշիի Սբ Ամենափրկիչ եկեղեցի, ճարտարապետական ժառանգություն, եղծում, այլափոխում

Շուշիի Սբ Ամենափրկիչ Ղազանչեցոց եկեղեցու համալիրը քաղաքի ճարտարապետական դոմինանտն է: Հարավային շքամուտքի վերնամասում

¹⁴ Ղաֆադարյան Կ., *Հաղթատ*, Երևան, 1963:

տեղադրված վիճակում նշվում է, որ տաճարը կառուցվել է Շուշի քաղաքի ծխականների հանգանակություններով. շինարարությունը սկսվել է 1868 թ., ավարտվել՝ 1887 թվականին: 1982թ. նորոգման ժամանակ՝ բեմառեջքի պատին բացված արձանագրության մեջ նշված են հուշարձանը կառուցող ճարտարապետի՝ Միմեոն Տեր-Հակոբյանցի և վարպետ Ավետիս Յարամիշյանցի անունները: ՀՀ Ազգային արխիվում կա ամփոփ ծավալուն նյութ այս եկեղեցու շինարարության պատմության վերաբերյալ: Քաղաքի ճարտարապետական տեսուչին խնդրել են կազմել եկեղեցու հատակագիծը, ճակատն ու նախահաշիվը: Հավատացյալներն ու հոգևորականները ցանկություն են հայտնել, որ եկեղեցին կառուցվի Անիի միջնադարյան Մայր տաճարի օրինակով, սակայն ներկայացված նախագիծն այլ հորինվածք է ունեցել: Ակնհայտ է դառնում, որ Մուրբ Ամենափրկիչը կառուցվել է նախագծի համաձայն և ստացել էջմիածնի Մայր տաճարը հիշեցնող խաչաձև-գմբեթավոր ծավալատարածական հորինվածք: Ղազանչեցոց եկեղեցու արևմտյան կողմում տեղադրված է եռահարկ զանգակատունը: Ինչպես եկեղեցու, այնպես էլ զանգակատան պատերին կան բազմաթիվ հայերեն արձանագրություններ:

Եկեղեցու արտաքին հարդարանքը ներկայացված է բազմաթիվ դեկորատիվ գոտիներով, ծավալային շքամուտքերով, լուսամուտատեղերի երիզումներով, դռների և լուսամուտների զարդարուն կամարներով:

Ներկա քննության նպատակն է պարզաբանել, թե սեփական ինքնության ստեղծման ճանապարհին Ադրբեջանը՝ ի դեմս քաղաքական և գիտական շրջանակների, ինչպիսի մեխանիզմների օգնությամբ է փորձում օտարել Շուշիի Մայր եկեղեցին հայկական ճարտարապետական ժառանգությունից՝ բռնաշարժներով հայ պատմությունն ու մշակույթը: Շուշիի Սբ Ամենափրկիչը Խորհրդային շրջանում փակվել էր. օգտագործվում էր որպես հացահատիկի պահեստ, գյուղտեխնիկայի համար ավտոտնակ, բարբարոսաբար և միտումնավոր պայթեցումներ ու հրդեհներ էին կազմակերպվում եկեղեցու ներսում, եղծվում՝ վավերագրերը: Արցախյան առաջին պատերազմի ժամանակ ադրբեջանցիները եկեղեցին վերածել էին ռազմապահեստի, երկրորդի՝ Սբ Ամենափրկիչը հրթիռակոծվել է, վնասվել են եկեղեցու գմբեթը, խաչաթևերի տանիքները:

Ներկայում Ադրբեջանը, չեղյալ համարելով Շուշիի Ղազանչեցոց եկեղեցու՝ նախկինում արված վերականգնումը և անտեսելով ու խեղաթյուրելով հայկականությունն ապացուցող բոլոր հիմքերը, կառույցը վերակառուցում է՝ ներկայացնելով որպես ռուսական եկեղեցի:

**GIS ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՊԱՏՄԱՍՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԲԱԶՄԱՅԻՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՀԱՎԱՔՄԱՆ ԵՎ ՆԵՐԿԱՅԱՑՄԱՆ
ՈԼՈՐՏՈՒՄ.**

**ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՄԱՐԶԻ ԱՂՅՈՒՍԱՇԵՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ
Շահեն Շահինյան¹, Էվլին Օրդուխանյան²**

¹"Կանաչապատում և շրջակա միջավայրի պահպանություն" ՀՈԱԿ

²Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան,

* Ordoukhanian.evlin@gmail.com

Հիմնաբառեր. *GIS տեխնոլոգիաներ, խելացի բազա, հուշարձանների շտեմարան, աղյուսաշեն կառույցներ, էլեկտրոնային քարտեզ, քարտեզագրություն*

Հոդվածում ուսումնասիրվել է Սյունիքի մարզի, մասնավորապես, աղյուսաշեն, պատմաճարտարապետական հուշարձանների և կառույցների տեղադրությունը, էլեկտրոնային քարտեզներում դրանց մասին ճշգրիտ տեղեկությունների առկայությունը և հավաքված տվյալներով երկրատեղեկատվական GIS համակարգերի կիրառումը: Ի հայտ են եկել բազմաթիվ սխալներ և բացթողումներ, թե՛ տեղադրության վայրերի և թե՛ տեղեկությունների վերաբերյալ:

Ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է ՀՀ բնակչությանն ավելի շատ ծանոթ են աղյուսաշեն կառույցներ Երևանում, քան այլ մարզերում: Դա ևս մի մեծ փաստ է, որ մարզերում անտեսված ու անհայտ են այդ կառույցները: Այնուհետև կատարվել է հետազոտություն այլ մարզերում առկա մի շարք պատմաճարտարապետական հուշարձանների վերբերյալ, դրանց մասին տեղեկությունների ամբողջականության ու մեկ վայրում համախմբված լինելու փաստը: Ստեղծվել է նախնական բազա (շտեմարան) աղյուսաշեն կառույցների օրինակով: Համեմատելով բազավորված տեղեկություններ ունեցող հուշարձաններն այն հուշարձանների հետ, որոնց մասին առկա չեն բազաներ, պարզվել է, որ կա ուղիղ կապ հուշարձանի մասին տեղեկությունների ամբողջական և հասանելի պահպանման ու դրանց ներկա վիճակի միջև:

Առաջարկվել է ստեղծել նոր էլեկտրոնային քարտեզ (ELMA), որն առաջին հայկական էլեկտրոնային մասնագիտական քարտեզն է, անկախ քարտեզագրական հիմքով և հավաստի տվյալներով՝ բազմաթիվ անգամներ ստուգված ու ճշգրտված տվյալների հիման վրա:

Դեռևս 19-րդ դարից տեղանքի քարտեզի և շինությունների հատակագծերի ստացման համար կիրառվում էին գեոդեզիական մեթոդներ: Ժամանակի

ընթացքում այդ մեթոդները կատարելագործվեցին և հնարավորություն ստեղծվեց ստանալ ոչ միայն օբյեկտների հատակագծերն ու ճակատների ճշգրիտ պատկերները, այլ նաև այդ գործընթացում մարդկային գործոնը, որպես հետևանք նաև մարդածին սխալները, հասցնել նվազագույնի:

Քարտեզին կից կազմվելու է միասնական երկրատեղեկատվական շտեմարան, այսուհետև՝ ինելաջի բազա (intelligence data): Այստեղ ներառված են լինելու տարատեսակ ոլորտներին վերաբերող շերտեր՝ ճարտարապետություն, մշակույթ, հնագիտություն, ճանապարհային ցանց և այլն: Կարևոր է առանձնացնել, որ վերջնարդյունքում մշակված բազան առանձին նյութերի և ընդհանուր տեղեկատվական պորտալի տեսքով հասանելի է լինելու հասարակությանը: Ստեղծել ընդհանուր լիարժեք բազա հուշարձանի համար կարևոր և ընթացիկ տեղեկությունների ներառմամբ և այդ բազան հասանելի դարձնել մասնագիտական և հասարակական շրջանակներին: Նաև այդ տեղեկությունները առնվազն տարեկան երկու անգամ թարմացնելով, միշտ կունենանք հստակ տեղեկություններ հուշարձանների մասին:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԴՈՒՐՍ: ԱՆԿԱԽ ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ՀԱՐԹԱԿ
ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՄԵՐ ՓՈՐՁԸ.

Համլետ Պետրոսյան¹, Աննա Լեյլոյան-Եկմայյան²

¹ԵՊՀ մշակութաբանության ամբիոն

²Փարիզի Արևելյան լեզուների և քաղաքակրթությունների պետական ինստիտուտ
(Maître de conférences à l'INaLCO, Centre de recherche Europes-Eurasie)

*hpetrosy@gmail.com

anna.leyloyan@ciup.fr

Արցախի մշակութային ժառանգության բնայուրացումն Ադրբեջանի կողմից նախ և առաջ կազմակերպված պետական քաղաքականություն է: Դրան լծված են պետական անվտանգային, գիտական-ակադեմիական, պրոպագանդիստական բազմաթիվ հիմնարկներ: Պետական քաղաքականությունն այս ասպարեզում ուժի, ֆինանսների և ռեսուրսների կենտրոնացում և նախանշված բնայուրացման մեխանիզմի իրականացում է: Նման պայմաններում ակնհայտորեն «շահում է» այն կողմը, որն ունի ավելի մեծ միջոցներ, հաստատություններ, կադրեր և հստակ մշակված ծրագիր: Մշակութային ժառանգության «պահպանությունը», նրա նենգափոխումն ու ֆիզիկական ոչնչացումը դառնում են «ուժեղ» կողմի

արտոնությունը և անպատժելիության արգասիքը: Միջազգային մշակութապահպան կառույցները՝ ենթարկվելով նույն կամ նմանատիպ քաղաքականության սկզբունքներին և օրակարգերին՝ բավարարվում են հանդուրժողականության, հավասարության, հումանիզմի և նման կոչերով:

Նման պայմաններում անկախ ակադեմիական հարթակի ստեղծումը, որը զերծ կլինի քաղաքական որևէ ազդեցությունից՝ առանձնահատուկ հրատապություն է ձեռք բերում: Զեկուցման նպատակն է ներկայացնել այն մտահոգությունները, շարժառիթներն ու սկզբունքները, որոնք ընկած են «Արցախի մշակութային ժառանգության մշտադիտարկում» ակադեմիական նախագծի և համապատասխան՝ <https://monumentwatch.org/> մեդիա հարթակի ստեղծման հիմքում: Կներկայացվեն նաև արդեն արված աշխատանքի արդյունքները, ինչպես նաև այն փորձառությունը, որ ձեռք է բերել նախագծի թիմն իր գործունեության ընթացքում:

ԴՎԻՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ, ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ՈՒԹԱՆԳԱՐԱՆԱՑՄԱՆ ՄԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Արև Սամուելյան*, Հովհաննես Սանամյան, Անդրանիկ Սարգսյան

Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան

*arevsam@gmail.com,

hovanamyan@gmail.com,

andvsar@mail.ru

Հիմնաբառեր. Դվին պատմական մայրաքաղաք, հուշարձան, վերականգնում, հնավայրի թանգարանացում

Հայաստանի պատմական մայրաքաղաք Դվինի պահպանությունն ու թանգարանացման կազմակերպման հիմնախնդիրների վերհանումը կարոտ են հրատապ լուծման, ինչպես նաև՝ մի շարք անհրաժեշտ համալիր միջոցառումների իրականացման (5): Դվինի բազմամյա պարբերական պեղումները բացահայտել են արտակարգ հարուստ, բազմաշերտ և բազմաժանր նյութ Հայաստանի տարբեր պատմական (2), միմյանց հաջորդող ժամանակաշրջանների ճարտարապետության ու քաղաքաշինության վերաբերյալ (4): Հնավայրի հուշարձանների ամրակայման ու մասնակի վերականգնման նախագծի հայեցակարգում դրված են հետևյալ հիմնախնդիրները՝ կառույցի հետագա ֆիզիկական պահպանման ապահովումը, պատմականորեն առաջացած բոլոր շերտերի պահպանումն ու ցուցադրումը (3), ծավալատարածական լուծումների հնարավորինս բացահայտումը՝ համալիրը

այցելուների համար առավել ընկալելի դարձնելու համար: Դվինը, ունենալով հնագիտական հարուստ ժառանգություն (1), պատշաճ ամրակայման, վերականգնման ու թանգարանացման պարագայում կարող է ապահովել հետաքրքիր և բովանդակալից ցուցադրություն, դառնալ տարածաշրջանի պատմամշակութային, կրթական յուրահատուկ կենտրոն:

Содержание

Table of Contents

Բովանդակություն

1. Баева Ольга	ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ НАХИЧЕВАНИ-НА-ДОНУ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО СОХРАНЕНИЯ	3
2. Бальян Карен	ГОРОД КАК НАСЛЕДИЕ. УТОПИИ И РЕАЛИИ ЕРЕВАНА	4
3. Белинцева Ирина	СУДЬБА УСАДЕБНОГО НАСЛЕДИЯ НА ТЕРРИТОРИИ КАЛИНИНГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ	5
4. Варданян Анаит	ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АРХИТЕКТУРНОЙ СРЕДЫ ГОРОДА	6
5. Васильев Николай	КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАВКАЗА В РАБОТЕ СОТРУДНИКОВ НИУ МГСУ. НАСЛЕДИЕ СОВРЕМЕННОЙ АРХИТЕКТУРЫ И МОНУМЕНТАЛЬНОЕ ИСКУССТВО	6
6. Васильева Анна	АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ И РЕКОНСТРУКЦИИ СОВЕТСКОГО МАССОВОГО МНОГОЭТАЖНОГО ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ 1920-Х - НАЧАЛА 1930-Х ГОДОВ	7
7. Вятчанина Татьяна	РЕСТАВРАЦИЯ В РОССИИ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ СОХРАНЕНИЯ НАСЛЕДИЯ	9
8. Горячева Анна	О ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ ОСНОВАХ СОХРАНЕНИЯ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В ИТАЛИИ И ВЕЛИКОБРИТАНИИ	10
9. Данилина Нина	УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ИСТОРИКО- КУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТА ГОРОДОВ И ПОСЕЛЕНИЙ	11
10. Иванов Андрей	САМОПОДДЕРЖАНИЕ (СОХРАНЕНИЕ СНИЗУ) КАК МЕТОД РЕГЕНЕРАЦИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ВЕРНАКУЛЯРНОЙ СРЕДЫ (ГЮМРИ, ГОРИС, СТЕПАНАКЕРТ, КОНД)	12
11. Казарян Армен	К ПОНИМАНИЮ СОВМЕСТНОГО АРХИТЕКТУРНОГО НАСЛЕДИЯ НА АРМЯНСКОМ НАГОРЬЕ. РЕАЛИИ И ВОЗМОЖНОСТИ	13

12. Клименко Александр	ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ РЕГИОНА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАФЕДРЫ ДИЗАЙНА АРХИТЕКТУРНОЙ СРЕДЫ ТЮМЕНСКОГО ИНДУСТРИАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА	15
13. Ключев Сергей	ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ ЦЕРКОВНОГО СКАЛЬНОГО ЗОДЧЕСТВА: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНЫЕ РЕШЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ЭФИОПИИ	16
14. Медведева Мария	МАТЕРИАЛЫ Н.Я. МАРРА В СОБРАНИИ ИИМК РАН КАК ИСТОЧНИК ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ И СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ АРМЕНИИ	17
15. Потаев Георгий	ГОРОДА БЕЛАРУСИ С ЦЕННЫМ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫМ НАСЛЕДИЕМ В СИСТЕМЕ ТРАНСГРАНИЧНОГО ТУРИЗМА	18
16. Тойшиева Алмагул Садыкова Сара Хван Елена	ФОРМИРОВАНИЕ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОЙ АРХИТЕКТУРЫ СОЦИАЛЬНЫХ ОБЪЕКТОВ В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ ПРОЕКТИРОВАНИЯ	19
17. Тютчева Наринэ, Кувшинская Ольга, Воронина Ксения, Вознесенская Анна, Седлецкая Мария, Зыбина Дарья, Клейменичева Дарья	РОЛЬ СИСТЕМЫ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В СОХРАНЕНИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ СРЕДЫ И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ	20
18. Antidze Nikoloz, Vardzelashvili Manana	THE ENGURI ARCH DAM – INDUSTRIAL HERITAGE OF XX CENTURY, EXPLORING NEW TRENDS IN HERITAGE-BASED TOURISM IN GEORGIA	21
19. Avagyan Ani, Novakimyan Gohar, Zampini Alessia	ROCHEMP PROJECT AS A NEW DIMENSION OF INTERSTATE COOPERATION BETWEEN ARMENIA AND ITALY IN THE FIELD OF CULTURAL HERITAGE ENHANCEMENT, MANAGEMENT AND PROTECTION	22
20. Babayan Lilit	ADAPTIVE CLUSTER REUSE FOR THE FUTURE DEVELOPMENT OF THE HISTORIC CENTRES OF SYUNIK PROVINCE COMMUNITIES, RA	24
21. Casnati Gaianè	CULTURAL HERITAGE COUNTS FOR ARMENIA. A GLIMPSE OF THE EUROPEAN INSTITUTIONS AND POLICIES WHICH COUNT FOR CULTURAL HERITAGE	25

22.	Casnati, Gaiane Harutunyan Emma, Kalantaryan Nanar, Petrini Lorenza	THE PRESERVATION OF EREROUYK BASILICA - OUTPUTS OF A CONSTRUCTIVE DIALOGUE AMONG EXPERTS FROM DIFFERENT STATES AND DISCIPLINES	26
23.	Cottier Yvon	RECOGNITION FOR TRANSMISSION- STEWARD OF TIME	27
24.	Danielian Karina	CULTURAL DIALOGUE VIS-A-VIS INTERNATIONAL INSTRUMENTS ON THE CULTURAL HERITAGE	28
25.	González Cristóbal Crespo	GALICIA. ARCHITECTURE, LANDSCAPE AND HERITAGE	29
26.	Houbart Claudine, Hallot Pierre	THE DIGITAL TRANSMISSION OF HERITAGE VALUES: LESSONS FROM THE ABSENT, THE FRAGMENTARY AND THE EVER-CHANGING	30
27.	Kertmenjian David	RESERVATION OF HISTORICAL MONUMENTS AS A DIALOGUE OF CULTURES	30
28.	Lamoureux Christine	THE RESTORATION OF THE WALL PAINTINGS OF THE KAT'OGHIKE CHURCH IN THE MONASTERY OF DADIVANK IN THE REPUBLIC OF ARTSAKH	31
29.	Michelmore David	IDENTIFYING SHARED HERITAGE: LINKAGES IN THE EARLY CHRISTIAN ARCHITECTURE OF ARMENIA AND ETHIOPIA	32
30.	Monnot Suzanne	THE EREBOUNI CONSERVATION AND ENHANCEMENT PROJECT: ISSUES AND STAKEHOLDER GAMES BETWEEN ARMENIA AND FRANCE	33
31.	Narjollet Guillaume, Loude Cyrielle, Personnaz Charles, Chassaing Pauline, Drognat-Landré Louise	THE ROLE OF RESEARCH AND CONSERVATION IN CREATING BRIDGES WITHIN THE INTERNATIONAL HERITAGE PROFESSIONALS COMMUNITY	34
32.	Felipe Peña	PROJECT AND WORK OF REHABILITATION OF THE HOUSE OF MONTENEGRO FOR THE HEADQUARTERS OF THE UNIVERSITY OF LUGO AND CONDITIONING OF THE ARCHAEOLOGICAL SITE DOMUS DO MITREO, IN THE PLAZA DE LA CATEDRAL	35
33.	Wedekind Wanja	SHARING HERITAGE - CHANGING VALUES	35
34.	Արքայախոս Արսեն	ՊԱՏՄԱՍԾԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑ. ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌ ԶԻՇՆՈՒԹՅՈՒՆ	36

35. Բաղայրյան Միքայել	ԷՐԵՐՈՒՆԻ ԱՄՐՈՑԻ ՋՐԱՏԱՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՇՈՒՐՋ	38
36. Մաշինյան Աստղիկ	ԱՅԳԻՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԵՎԱՆ ՔԱՂԱՔԻ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐՈՒՄ Ս ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՏՈԼԵՆՏԱՑՈՒ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԱԿԱՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՁԵՎԱԳՈՅԱՑՈՒՄՆ ՈՒ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄԸ ՀՌՈՄԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐՈՒՄ 16-21-ՐԴ ԴԱՐԵՐԻ ԿՏՐՎԱԾՔՈՎ (ԻՏԱԼԻԱՅՈՒՄ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՏՔԵՐԻ ՔՈՂԱԶԵՐԾՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ)	39
37. Մամյան Լուսին	Ս ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՏՈԼԵՆՏԱՑՈՒ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԱԿԱՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՁԵՎԱԳՈՅԱՑՈՒՄՆ ՈՒ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄԸ ՀՌՈՄԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐՈՒՄ 16-21-ՐԴ ԴԱՐԵՐԻ ԿՏՐՎԱԾՔՈՎ (ԻՏԱԼԻԱՅՈՒՄ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՏՔԵՐԻ ՔՈՂԱԶԵՐԾՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ)	40
38. Մինասյան Արմեն	ԻՐԱՆԻ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՆԱՀԱՅ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ ՀԱՂԲԱՏԻ ՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐԻ ՍԲ ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԺԴ-ԺԳ ԴԴ. ՈՐՄՆԱՆԿԱՐՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄ	41
39. Զարյան Արա	ՀԱՂԲԱՏԻ ՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐԻ ՍԲ ՆՇԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԺԴ-ԺԳ ԴԴ. ՈՐՄՆԱՆԿԱՐՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄ	42
40. Կիրակոսյան Լյուբա	ՇՈՒՇԻԻ ՂԱԶԱՆՉԵՑՈՑ ՍԲ ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՎ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ <<ՄՇԱԿՈՒԹԱՊԱՀՊԱՆ>> ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	43
41. Շահինյան Շահեն, Օրդուխանյան Էվիին	GIS ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԲԱԶԱՅԻՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՀԱՎԱՔՄԱՆ ԵՎ ՆԵՐԿԱՅԱՑՄԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ. ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՄԱՐԶԻ ԱՂՅՈՒՍԱՇԵՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ	45
42. Պետրոսյան Համլետ, Լեյլոյան-Եկմայրյան Աննա	ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԴՈՒՐՄ: ԱՆԿԱԽ ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ՀԱՐԹԱԿ ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՄԵՐ ՓՈՐՁԸ	46
43. Սամուելյան Արև, Սանամյան Հովհաննես, Սարգսյան Անդրանիկ	ԴՎԻՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ, ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ՈՒ ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՑՄԱՆ ՄԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ	47